

Ali BAKIRCI

Dr. Öğrenci, Kırşehir Ahi Evran
Üniversitesi/İktisadi ve İdari Bilimler
Fakültesi/İşletme Bölümü/ Kırşehir/Türkiye
Ph.Dr., Student Ahi Evran University/ School
of Economics and Administrative Science/
Department of Business Administration/
Kirsehir/Turkiye

eposta: alikaptan4414@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-7566-5141>

<https://ror.org/05rrfpt58>

Emine ŞENER

Doç. Dr., Kırşehir Ahi Evran
Üniversitesi/İktisadi ve İdari Bilimler
Fakültesi/İşletme Bölümü/ Kırşehir/Türkiye
Assoc. Prof. Dr., Ahi Evran University/ School of
Economics and Administrative Science/
Department of Business Administration/
Kirsehir/ Turkiye

eposta: esener@ahievran.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0002-8903-1684>

RorID: <https://ror.org/05rrfpt58>

Atıf/Citation: Bakırcı, Ali. & Şener, Emine. 2023. Sabri Ülgener'in Perspektifinden İktisadi Çözülme Ahlak ve Zihniyet İlişkisi: Bir Gömülü Teori Çalışması. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 11(34) 92-119. <https://doi.org/10.33692/avrasyad.1178516>

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü /Article Types:	Araştırma Makalesi/Dissertation Summary
Geliş Tarihi /Received:	21.09.2022
Kabul Tarihi/Accepted:	25.12.2022
Yayın Tarihi/Published:	20.03.2023

SABRİ ÜLGENER'İN PERSPEKTİFİNDEN İKTİSADİ ÇÖZÜLME AHLAK VE ZİHNİYET İLİŞKİSİ: BİR GÖMÜLÜ TEORİ ÇALIŞMASI

ÖZ

İktisadi geriliğin nedenlerini ahlak ve zihniyet bağlamında tahlil eden Ülgener, 'İktisadi Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası' adlı eserinde, bir sosyolog edası ile dönemin edebi ve dini yazınlarını titizlikle irdelemiştir. Ülgener, ekonomide istenilen girişimcilik düzeyinin ortaya çıkmamasının ve ekonomideki gerilemenin nedenlerini ahlak ve zihniyet ile ilişkilendirmiş ve bu çerçevede Orta çağ insanını, Orta çağ ahlakını ve kapitalizmin ruhunu aynı potada bir araya getirerek incelemiştir. Bu çalışmada, Ülgener'in eserinde bahsi geçen kavramların anlamlarını ve metin içerisinde temellendirilmiş yaklaşımın açıklanmasını sağlamak için 'gömülü teori' (grounded theory) yöntemi ve açıklayıcı analiz tekniği kullanılmıştır. Analiz sonucunda, eserde konu edilen iktisadi çözülmenin hem ahlak hem de zihniyet bileşenlerine ulaşılmıştır. Buna göre, insanların Orta çağ kültüründe de kapitalizmi içlerinde barındırdıkları, Orta çağ ahlakı ve kapitalizmin ruhu altında zihniyeti ve ahlakı şekillenen insanın bu özelliğinin, tipik Orta çağ iktisadında kendisini gösterdiği görülmüştür. Zihniyetteki gelişim ile birlikte, dış gelişmelerin ve değişen konjonktürel ortamın etkisi ile, tüm diğer bileşenlerin bir sinerji oluşturarak iktisadi çözülmede etkin olduğu görülmüştür. Ayrıca çözülme sürecinin anlık olmadığı ve farklı dönemlerde farklı şiddetlerde kendisini gösterdiği anlaşılmıştır. İktisadi çözülmenin ekonomik kavramdan öte sosyolojik bazı dinamikleri de içerisinde barındırdığı tespit edilmiştir. Çalışma sonucunda elde edilen veriler iktisadi bağlamda değerlendirildiğinde zaman zaman tekrar eden iktisadi başarısızlıkların nedenlerine ışık tutması bakımından yardımcı bir kaynak olacağı düşünülmüştür.

Sabri Ülgener'in Perspektifinden İktisadi Çözülme Ahlak ve Zihniyet İlişkisi ...

Anahtar Kelimeler; İktisadi Çözülme, Zihniyet, Orta Çağ Ahlakı, Kapitalizm, Gömülü Teori, Sabri Ülgener

THE RELATIONSHIP OF ECONOMICS DISINTEGRATION MORALITY AND MENTALITY FROM SABRİ ÜLGENER'S PERSPECTIVE: A GROUNDED THEORY STUDY

ABSTRACT

Analyzing the reasons for economic recession within the context of morality and mentality and writing the book titled 'İktisadi Cozulmenin Ahlak ve Zihniyet Dunyası' (Moral and Mental World of Economic Disintegration), Ulgener meticulously examines the literary texts and religious literature of the period and works through them in the manner of a sociologist. Ulgener associates the reasons for the non-occurrence of the desired level of entrepreneurship in economics and economic recession with morality and mentality, and, in this regard, discusses the medieval person, medieval morality, and the spirit of capitalism by gathering them in the same pot. In this study, grounded theory method and explanatory analysis technique are used to explain the meanings of the concepts mentioned in Ulgener's work and the approach grounded in the text. As a result of the analysis, both moral and mental components of the economic disintegration that are discussed in the book were reached. Accordingly, it was understood that people embodied capitalism in the medieval culture, and that their mentality and morality were shaped under the medieval morality and the spirit of capitalism. Along with the development in mentality, it has been understood that all other components are effective in economic dissolution by creating a synergy with the effect of external developments and the changing cyclical environment. In addition, it has been concluded that the dissolution process is not instantaneous and manifests itself in different intensities in different periods. It has been determined that the economic dissolution includes some sociological dynamics beyond the economic concept. When the data obtained as a result of the study is evaluated from an economic point of view, it is thought that it may be a helpful source in terms of explaining the reasons of economic failures that recur at intervals.

Keywords: Economic Disintegration, Mentality, Medieval Morality, Capitalism, Grounded Theory, Sabri Ulgener

Giriş

İnsan var olduğundan bu yana çeşitli eylemlerle ihtiyaçlarını karşılamaya çalışmıştır. Önceleri avcılık ve toplayıcılık yapmış, M.Ö. 8000 yıllarında tarımsal faaliyetlerde bulunmaya başlamıştır. Binlerce yıl süren tarıma dayalı ekonomi 18. yüzyılda ortaya çıkan sanayi devrimi ile bir farklılaşma yaşamıştır. Sanayi devrimi öncesi toplumların neredeyse tümü tarımla uğraşırken 20. yüzyıl ortalarında dünya nüfusunun yarısı tarım dışı alanlarda istihdam edilir hale gelmiştir. Böylece çeşitli arayışlarla birlikte geniş çaplı iktisadi hareketlenmeler olmuştur. Zamanla artan bu faaliyetler özelde küçük topluluklarda, genelde ise ülke ve ülkeler arası düzeyde çeşitli yapılanmaları da beraberinde getirmiştir. Başta basit geleneksel alışkanlıklarla değerlendirmeye tabi tutulan iktisadi olgular, Adam Smith'in 1776 tarihli *Ulusların Zenginliği* adlı kitabıyla artık bir bilim halini almıştır (Güran, 2004: 4).

Orta çağ iktisadında Avrupa'da ve Türk-İslam medeniyetlerinde bazı farklılıklar göze çarpmaktadır. Avrupa medeniyetlerinde hâkim olan skolastik düşünce etkisi ile özel

Ali BAKIRCI-Emine ŞENER

mülkiyetin sınırlanması ve iktisadi doktrinin kilisenin etkisi altında olması, dağınık feodal yapının zayıf siyasi birlikler oluşturması tipik özelliklerdir. Türk-İslam medeniyetlerinde ise güçlü siyasi yapılar ve İslam dininin mülkiyet konusundaki ılımlı yapısı, iktisadi anlamda Batı ile Doğu Medeniyetleri arasında farkın oluşmasına ve bariz Doğu üstünlüğünün ortaya çıkmasına neden olmuştur (Günay, 2020: 74) Ancak bu ılımlı yapının gelişim gösterememesi üstünlüğünü zamanla Batıya bırakmıştır. Bu durumun sebeplerini Osmanlı ve diğer İslam medeniyetlerinin iktisadi yönden ahlak ve zihin yapısı açısından inceleyen Sabri F. Ülgener, toplumsal değişimlerin hat safhada olduğu ve yeni dünya düzeninin şekillendiği bir dönemde doğmuştur. Ülgener, dini ve ahlaki düşüncenin iktisadi temellerde nasıl vücut bulduğuna dair tespitlerde bulunmuştur. Ülgener'in (2014) iktisat sosyolojisine kazandırmış olduğu *İktisadi Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası (İÇAZD)*¹ eserde hem açıklayıcı hem de karşılaştırmalı bir teknik kullanılarak, Osmanlı'da iktisadi gerilemenin nedenleri ortaya konulmaya çalışılmıştır. Ülgener bunu yaparken sadece dönemin görünen şartlarına bağlı kalmadan zihni ve ahlaki kökenlere inerek bir gövdeyi oluşturan temelleri ve iskeleti aynı anda ve derinlemesine incelemiştir. Her dönemi Batı şartları ile karşılaştırmış bazen de diğer Şark toplumlarından örnekler vererek çalışmayı genişletmiş ve sağlam argümanlara oturtmuştur (Dağ, 2021: 118).

Bu çalışmada analize tabi tutulan İÇAZD tam da bu perspektiften yola çıkarak, iktisadi durgunluğun ve geriliğin nedenlerini kültür, zihniyet ve ahlak dünyasında sorgulayarak, bu kavramların iktisadi etkilemesi ve iktisadi gelişime nasıl yön verdiğini Ülgener'e has bir sosyolojik yaklaşımla açıklamaktadır (Geçgin, 2019: 424). Ülgener Alman hocalardan özellikle Rüstow'un, etkisiyle (Dinçaslan, 2015: 205-206) Weber'ci bir tarz benimsemiştir. Tıpkı Weber gibi çalışmalarında zihniyet, ahlak ve din üzerine odaklanarak literatüre katkıda bulunmuştur (Geçgin, 2019: 422). Weber'e göre iktisadi anlayışın şekillenmesinde din bir alt yapı görevindedir ve dini anlayış iktisadi yaşayışta can bulur. Din, ayrıca toplumların tabaka yapısına da etki ederek şekillenmesini sağlar (Açıkgöz, 2005: 205). Ülgener'in zihniyet çalışmalarında Sombart'ın² etkileri de görülmektedir. İktisadi tarihi, fikir ve zihniyet sarmalında inceleyen Ülgener tıpkı Sombart gibi tarihi kültürel yapının ve yaşantıların belirli bir zihni kalıp oluşturarak kendisini iktisadi yaşantıda somut bir şekilde göstereceğini düşünmektedir (Tutar, 2019: 318). Bu bağlamda Sombart'ın kapitalizmin oluşup gelişmesindeki düşüncelerine bakıldığında, özellikle 15. yüzyılda parasal atılımlarda ve mal borsasının gelişmesinde Yahudi girişimcilerin varlığından bahsettiği ve Yahudilerin doğrudan işin başında olduğunu ya da gizli bir şekilde varlık gösterdiğini söylemektedir. Yahudilerin kapitalizmin algılanan yönünü etkilemek suretiyle kapitalizmi

¹ 1951 yılında "*İktisadi İnhitat Tarihimizin Ahlak ve Zihniyet Meseleleri*" adı altında yayınlanmış olan kitap 2. Baskı ile adı değişmiştir. Bu çalışma, aynı kitabın 2014 yılı 3. Baskısındaki içeriği baz alınarak yapılmıştır. Çalışmanın bundan sonraki kısımlarında kitap adı kısaltılmış olup 'İÇAZD' denilecektir.

² 'Alman İktisat tarihçisi ve Sosyolog' (Tutar, 2019: 314)

Sabri Ülgener'in Perspektifinden İktisadi Çökülme Ahlak ve Zihniyet İlişkisi ...

şekillendirdiklerini ve ekonomik işleyiş mekanizmalarındaki yöntem ve usulleri icat ederek dinamik canlı yapısına kavuşmasını sağladıklarını belirtmektedir (Sombart, 2005: 247)

1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu çalışmanın amacı İÇAZD'da ifade edilen konuların, analiz edilmek suretiyle Osmanlı İmparatorluğu'nu iktisadi çöküşe götüren sosyal ve ahlaki değerlerin, Sabri Ülgener'in perspektifinden ortaya konulmasıdır. Böylece iktisadi çöküşlere neden olan toplumsal olguların zihinsel ve ahlaksal yapılarda nasıl şifrelendiğini ve bu şifrelerin hangi koşullar altında aktif hale geldikleri gömülü teori yaklaşımı kullanılarak açıklanmaya çalışılmıştır. Charmaz (2006)'ın "mevcut metin" (extant texts) olarak adlandırdığı kitap vb. metinlerin de nitel araştırmanın doğasına uygun olarak, araştırmacı ve metin arasında amaca uygun bir etkileşimin gerçekleşeceğini söylemek mümkündür. Çünkü kitaplar metin olarak, genellikle yazarlarının nesnel gerçekler olduğunu varsaydıkları şeyleri temsil etseler de her zaman nesnel gerçekler içermezler. İnsanlar belirli amaçlar için metinler oluşturarak bunu sosyal, ekonomik, tarihi, kültürel ve durumsal bağlamlar içinde yaparlar.

Bu amaç doğrultusunda;

- İktisadi çöküşün bileşenleri nelerdir?
- Toplumun ahlak ve zihinsel yapısının iktisadi çöküşteki rolü nedir?
- İktisadi çöküşün tarihsel süreçte olgunlaşma aşamaları nelerdir?

Sorularının cevaplarına İÇAZD'da değinilen olguların deşifre edilmesi ile ulaşılmaya çalışılmıştır.

2. Araştırmanın Yöntemi

Çalışmanın amacı dikkate alındığında nitel araştırma yöntemlerinden "gömülü teori" tekniğinin en uygun yöntem olduğu düşünülmüştür. Gömülü teori, Strauss ve Glaser tarafından geliştirilmiş nitel bir analiz metodolojisidir. Glaser ve Strauss'a (1967) göre mektuplar, röportajlar ve sohbetler, konuşmalar, vaazlar, bildiriler, sempozyumlar, kurgusal ve kurgusal olmayan roman ve kitaplar ve medya yayınlarının gömülü teoride muhtemel veri kaynakları olarak kullanımı mümkündür. Birks ve Mills (2011) biraz daha ileri gidip veri kaynağı olarak gazete ve dergiler, hükümet raporları, politika belgeleri, organizasyon politikası, prosedür kılavuzlar vb., yazınsal metinleri de dahil etmiştir.

Gömülü teori çalışmaları öncesinde teori geliştirilmez. Analiz edilen içeriğe göre elde edilen kavramlar sonucunda anlatılmak istenen amaç teori şeklinde kendini gösterir (Demirhan, 2015: 14-15). Straus ve Corbin'e (1998) göre araştırmacı, gömülü teori çalışıyorsa analiz yaptığı verilerde teorinin kendiliğinden oluşmasına izin verir. Böylece kişisel yargılarımız sonucunda oluşabilecek yanlılgılar doğrultusunda araştırmanın farklı yönlerine gitmesi engellenir. Ortaya çıkan teorinin ayrıca ispatlanmasına gerek olmayıp zaten

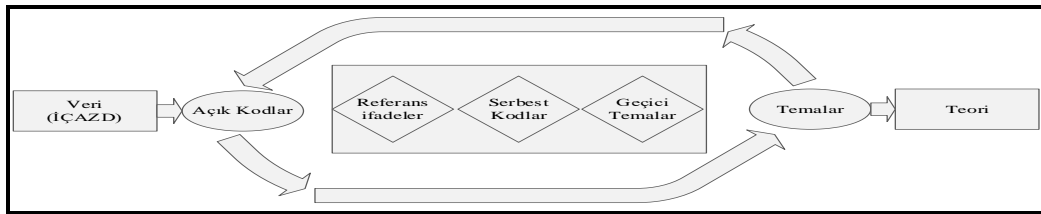
tümevarımdan elde edilmiş dayanakları gereği sağlam temeller üzerindedir (Corbin ve Strauss, 2014: 12).

Dijital alt yapıli nitel veri analiz araçları, araştırmacıya birçok kolaylık sağlar. Bu nedenle bu tür araçların kullanımı hızlı sonuç vermesi açısından giderek talep edilmektedir (Çayır ve Sarıtaş, 2017: 525). Bu çalışmada da Atlas-ti (7.5.7 versiyonu) nitel araştırma yazılım aracı kullanılmıştır. Oluşturulan kodlar ve temalar arasındaki ilişkiler, temaların etkileşimleri yazılım yardımıyla şekillere dönüştürülmüştür.

2.1. Araştırma Deseni

Gömüli teori esas itibariyle kavramlardan yola çıkarak tümevarımsal bir metodoloji ile teoriye ulaşmaya çalışır. Çalışma yapılırken araştırmanın doğrulanabilirliğini sağlamak için oluşturulacak kodlar ön yargıdan uzak şekilde, veriye dayalı mantıksal çıkarımlar ile oluşturulmalı, analiz boyunca kıyaslamalar yapılmalı, oluşan teori sürekli beslenmelidir. Ayrıca verilerin kodlanması sadece bir ön aşama olmayıp, araştırmanın üzerine inşa edileceği yapının temeli olduğu için sık sık kodların anlamları ve ilişkileri analiz süresince göz önünde bulundurulmalıdır (Charmaz, 2006: 11).

Gömüli teori “Glaserian” ve “Starussian” olmak üzere iki ana yaklaşım şeklinde gelişmiştir. *Straussian yaklaşımı* 3 temel kodlama süreci takip eder: *açık kodlama*, *eksenel kodlama* ve *seçici kodlama* (Şener, 2019: 30). Gömüli teori çalışması yapılırken ham veriden elde edilen ilk anahtar sözcük ve sözcük gruplarının belirlenmesi *açık kodlama* olarak bilinir (Özalpman, 2010: 127). Açık kodlamada elde edilen anahtar kodlar kendi aralarında benzerlik ve kavramsal kategorilere ayrıştırılarak veriler arasında bağlantılar kurulur. Böylece kod grupları oluşturularak ‘eksenel kodlama’ yapılmış olunur (Karagöz, 2017: 591). Kodlamanın son aşamasında ise ‘seçici kodlama’ yapılır. Eksenel kodlamada elde edilen kategoriler ana bir kategori etrafında bir araya getirilir. Seğilen bu ana kategori araştırma analizinin yoğunlukta sürdürüleceği kısımdır (Kocabıyık, 2016: 61). Veri analiz süreci şekil 1’deki akış diyagramı ile şematize edilmiştir.

Şekil 1. Analiz Süreci

Çalışma, dinamik bir süreç içerisinde yürütülmüş olup, öncelikle İÇAZD baştan sona okunarak taranılmış, kitapta kullanılan sözcüklerden bazılarının güncel kullanımdan uzak olması nedeni ile bazen ‘Türk Dil Kurumu’ sözlüklerinden (<https://sozluk.gov.tr>)

Sabri Ülgener'in Perspektifinden İktisadi Çözülme Ahlak ve Zihniyet İlişkisi ...

faýdalanılmıştır. İkinci ve üçüncü taramalarda kitap üzerinde ve araştırmacı belgelerinde notlar alınarak serbest kodlarla esas veriler derlenmiştir.

3. Verilerin Toplanması ve Analizi

Bilimsel çalışmalarda aranılan temel iki kriter geçerlilik ve güvenilirliktir. Nitel çalışmaların geçerlilik ve güvenilirlik kriterleri olgunun içerisinde doğmasından dolayı test edilebilirliği nicel araştırmalardan farklıdır. Nitel araştırmalarda incelenen olgu olduğu gibi ve değiştirilmeden derinlemesine incelenmeli, kavramlar netleştirilirken araştırmacı esnek ancak özden uzaklaşmadan pragmatik bir yaklaşımla irdelemelidir (Miles ve Huberman, 1994: 278). Araştırmacı çalışmada kullanılan materyalin ayrıntısını belirtme, araştırmanın amacını yöntemini ve aşamalarını kesin hatlarıyla ortaya koyma, uzman kişilerden destek alma, aynı veri toplama taktiğini çalışma boyunca sürdürme ve ayrıntılı betimleme gibi yöntemler uygulayarak okuyucuyu tarafsız olduğuna, tutarlı ve güvenilir bir çalışma sunduğuna ikna etmelidir (Yıldırım ve Şimşek, 2018: 270).

Araştırmanın güvenilirliğini ve tutarlılığını sağlamak için İÇAZD'da derinlemesine içerik analizi uygulanmış, ortak kodlar elde edilirken eserin farklı yerlerinde değinilmiş ya da ima edilmiş olmasına özen gösterilmiş, hatta eser içinde ilgili kısımlardan alıntılar yapılarak kod dayanakları okuyucuya sunulmuştur. İlk etapta açık kodlama ile 89 **serbest kod** elde edilmiş, daha sonra birbiri ile ilişkili **kodlar birleştirilerek** 65 koda indirgenmiştir. Akabinde **eksenel kodlama** yapılarak izlenilen yönteme uygun olmayan kodlar elenerek 39 koda ulaşılmıştır. Veri setindeki referans ifadelerle **seçici kodlamaya** gidilmiş kategorik sınıflamalar yapılarak 5 ana temaya ulaşılmıştır. **Eksenel kodlama** ve **seçici kodlama** aşamasında eseri okumuş ve alanında uzman bir çalışmacıdan destek alınarak süreçteki öznellikler azaltılmaya çalışılmıştır. Süreç, sürekli kendi içerisinde güncel tutularak ihtiyaç duyuldukça aşamalar tekrarlanmıştır. Tablo 1'de İÇAZD'dan çıkarılmış olan kodların ana temalara göre gruplandırması gösterilmiştir.

Tablo 1 Elde Edilen Kodların Ana Temalara Göre Gruplandırılması

ANA TEMALAR	KODLAR	
Çözülme Süreci	Değişim	Ortaçağlaşma
	Deniz ticareti	Kibir ve tembellik
Orta çağ İnsanı	İktisadi yozlaşma	
	Çağ farkı	
	Hayalperestlik	İdeal hayat
	İnsan-ı kâmil	İnanç ve zihniyet
	Kanaatkâr	Sadakat
	İtaatkâr	Temel kıymetler

Ali BAKIRCI-Emine ŞENER

Orta çağ İktisadı	Ahilik ve Fütüvvet Plansızlık Fütüvvetin değişmesi Anti kapitalizm Etkileşim Katı kurallar	Meslek sırrı Mükemmeliyetçilik Statik sermaye Statüko etkisi Anlamların değişmesi
Kapitalizmin Ruhü	Doyumsuzluk Homo ekonomikus Para hırsı Sömürgecilik	Kapitalizmin yükselişi Kurumsal ticaret
Orta çağ Ahlakı	Ağalık-efendilik Biriktirme Geleneksel İhtiras İmtiyazlı sınıflar	Maddi güç Sınıf üyeliği Statükonun korunması

İÇAZD'dan elde edilen kodların çağrıştırdıkları anlam ve barındırdıkları özellikler bakımından beş ana tema altında (*Çözülme süreci, Kapitalizmin ruhu, Orta çağ ahlakı, Orta çağ iktisadı, Orta çağ insanı*) gruplandırılmıştır.

3.1. Çözülme Süreci

Ülgener iktisadi çözülmeye bahsederken "...kelimenin hemen söyleyelim ki, klasik Osmanlı tarihçilerinin duraklama ve gerileme tabirleri ile anlatmak istedikleri batış dönemi ile bir ilişkisi yoktur..." diyerek Osmanlı'nın belirli bir dönemini kastetmediğini aksine "...Osmanlı Devleti'nin parlak yükseliş devri bütün bir bölgenin azar azar, fakat kararlı çözülmeye dönemi ile bir zamana rastlıyordu..." (s. 118-119) vurgusu ile Osmanlı'nın en parlak döneminde dahi bu tehlikenin var olduğunu belirtmiştir. Zaman zaman devlet erkanının bu soruna müdahale ettiklerini ve hatta Yavuz Sultan Selim'in Mısır seferinin, durmaya yüz tutan Akdeniz ticaretini canlandırmaya yönelik olduğunu savunur. Çözülme zihniyetinin yerleşmesinde dönemin çeşitli ahlak yazarlarının ve Fütüvvetnâmelerinin etkisinin varlığından bahseden Ülgener "Cennete giremez ol kimse ki kalbinde arpa ağırlığında ululuk ola"³ örneğinde olduğu gibi esnafın içindeki ululuk duygusunun bastırılması telkinlerinin varlığını vurgulamıştır. Ayrıca çözülmeye sürecinde, devletin siyasi gücü zayıfladıkça ticaret yollarında türeyen dağınık, yerel güçler olarak adlandırılan feodal yapıların, güven vermeyen para rejimlerinin ve tahmini zor vergi politikalarının etkin rol oynadığını, yine Batıda ticaret yollarının değişmesi ile dış ve

³ "Fütüvvetnâme-i Kebir", Fatih Millet Kütüphanesi No. 899. akt. Ülgener (2014: 145)

Sabri Ülgener'in Perspektifinden İktisadi Çözülme Ahlak ve Zihniyet İlişkisi ...

uzak pazarların kaybedilmesi ve kârı azalan ticaret erbabının irrasyonel kazançlara yönelmesi çözülmenin güçlenmesini arttırdığını söylemektedir (s.186, 190)⁴.

Ülgener'e, göre toplumlar içinde barındırdıkları temel güdüler nedeniyle başkalaşım geçirmekte, kimi zaman bu başkalaşım kendiliğinden ve zahmetsizce olurken bazen de sancılı bir şekilde gerçekleşmektedir. Nitekim Ülgener dönemin Avrupa'sında yaşanan çözülmenin aslında yeniliğin ve arayışın yansımaları olduğunu, bu yenilenme durumunun Osmanlı tarafından da fark edildiğini ve çeşitli savaş seferleri ile cılız çıkışlar yapıldığını ancak kaçınılmaz sonun değiştirilemediğini belirtmektedir (s.19)⁵. İktisadi değişim duygusunun şark insanında da olduğunu Orta çağ sonu çözülme devrinde insanların, çeşitlenen ihtiyaçlarını gidermenin farklı yollarını aradığını ancak çoğu için Orta çağ değerlerinin önlerinde bir set oluşturduğunu, bazılarının bu seti aşmayı başardığını vurgulamıştır. İktisadi düşünce ile Orta çağ zihniyetinin bu ekseninde çatıştığını, öyle ya da böyle Orta çağ düşüncesinin teşebbüs ruhu üzerine doğru evrileceğini iddia etmektedir (s. 57, 122).

Ülgener kapitalizmin gelişmesini tetikleyen deniz ticareti için; Şark kültüründe deniz ticaretinin ve seyahatinin riskli görüldüğünü ve bu durumun etkisini sürekli gösterdiğini, denizcilikten uzak durulması nedeniyle yeniliklerden de bihaber olunduğunu ve yeni pazar imkanlarından mahrum kaldığını (s. 179), Batı medeniyetlerinde 14. ve 15. yüzyıl da ortaya çıkan gelişmeler sonucu denize kayan ticari faaliyetlerin, doğunun ihtişamlı zengin ticaret şehirlerini vurduğunu (s. 27) ve böylece denizden korkan Müslüman şark tacirinin bu bağlamda ticari üstünlüğünü garplı meslektaşlarına kaptırdığını (s. 180) belirtmiştir⁶. Ülgener, geçen süre zarfında paranın değerini yitirmesi sonucu yeniçeri, solak gibi sanatın ve ticaretin yabancıları olan grupların zorbalık ve zora dayalı bir anlayış ile esnaflığa girdiklerini, bu durumun yozlaşmayı ve bozulmayı hızlandırdığını söylemektedir (s. 197-205). Hammadde azlığı, mamul azlığı, artan geçim sıkıntısından dolayı esnafın tasvip edilmeyen hileli yollara başvurarak gelir artırma yoluna gittiğini (s. 199), devlet tarafında ise üreticinin üzerindeki vergi yükünün arttırıldığını, bu bağlamda illere yüklenildiği, değişim aracının ayarını düşürerek suni gelir elde edildiğini, neticede borçlanmaya başvurulduğunu, artan borç ile murabahalığa zemin hazırlandığı⁷ (s. 248), vb. bahsetmektedir. Ülgener sık sık 14. ve 15. yüzyıla kadar benzer ahlaki ve iktisadi yapıya sahip olan Batı ve Şark medeniyetlerinin bu zaman diliminden sonra birbirinden ayrıştığını, Batıda kapitalizmin filizlenmesi yaşanırken bizim toplumumuzda ekonomik anlamda Ortaçağlaşmanın artan gücünün görüldüğüne vurgu yapmaktadır⁸ (s. 9).

⁴ Bu çalışmada parantez içerisinde '(s...)' şeklinde verilen notlar, analize tabi tutulan (İÇA ZD)'da atıf yapılan sayfa numarasını göstermektedir.

⁵ Bu kısım 'değişim' olarak kodlanmıştır

⁶ Bu kısım 'Deniz ticareti' olarak kodlanmıştır

⁷ Bu kısım 'İktisadi yozlaşma' olarak kodlanmıştır

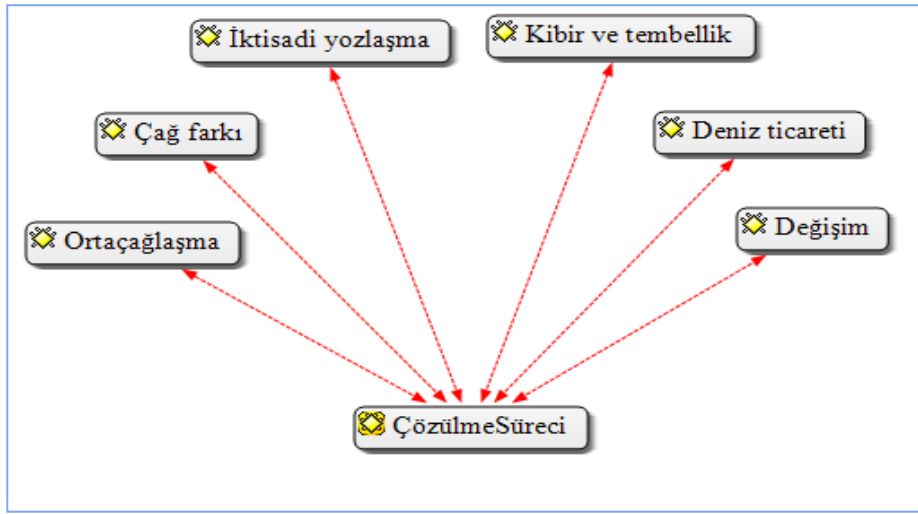
⁸ Bu kısım 'Çağ farkı' olarak kodlanmıştır

Ali BAKIRCI-Emine ŞENER

Ortaçağlaşmayı Ülgener; "...Batıda yeni zamanlar diye adlandırılan ve gerçekten de bütün hayat sahalarında yenilenme ile beraber yürüyen devir bizde Orta çağ değerlerine dönüş⁹ karakterini taşıyor..." (s. 9) diyerek vurgulamıştır. Bu durumun, dönemin ekonomik ve sosyal yaşantısı ile ilim ve mantıkta da Orta çağ disiplininin devam ettiğini, (s. 24) ve Orta çağın derin etkilerinin toplumsal çerçevede her alanda görüldüğünü belirten Ülgener (s. 59), Batı dünyasında özellikle İngiltere’de yoğrulup büyüyen burjuva zihniyetinin bizde daha çok kendini üst tabakada gören ve ağalık şuuru ile hareket eden bir hal aldığını, öyle ki orta sınıfın dahi kendini üstün görüp tevezudan sıyrılıp kibir ve tembellik¹⁰ içinde gösterişe meyleden bir anlayışa büründüğünü belirtmektedir (s. 264).

Şekil 2. Çözülme Süreci' Kodları

Çözülme Süreci kodları İÇAZD’da belirtilen anlam yüklemelerine göre ilişkilendirilip deşifre edildiğinde (Şekil 2); Ortaçağlaşma olgusunun kibir ve tembellik ile bir arada hareket ettiğini, Çağ farkının, Ortaçağlaşma ile ilişkili olduğu, kibir ve tembellik ile çağ farkının, iktisadi yozlaşmaya sebep veren bileşenler olduğu, deniz ticaretinde geri kalmaların çağ farkından kaynaklandığı, değişimi sınırlayan nedenlerin kibir ve tembellikten kaynaklandığı ve bunun ortaçağlaşmanın bir yansıması olduğu ilişkileri elde edilmiştir.

3.2. Kapitalizmin Ruhü

Çalışmanın bir diğer ana teması ise "kapitalizmin ruhu"dur. Ülgener büyük tüccarların esasen prekapitalizmin belirtilerini gösterdiğini (s. 32), ancak bu belirtilerin süreklilik arz etmediğini, gerileyen ekonomik görünümle birlikte büyük ticari merkezlerde dahi varlık gösteremediğini söylemiştir. Aslında sanıldığı kadar Orta çağ insanının ihtirassız ve kaygısız bir kişilik tiplemesi olmadığını, altın, gümüş ya da diğer zenginleşme araçlarına olan tutkunluğun kazanç hevesinden kaynaklandığını (s. 153), bu tutkunun sadece üst sınıflara

⁹ Bu kısım 'Ortaçağlaşma' olarak kodlanmıştır

¹⁰ Bu kısım 'Kibir ve tembellik' olarak kodlanmıştır

Sabri Ülgener'in Perspektifinden İktisadi Çözülme Ahlak ve Zihniyet İlişkisi ...

mahsus bir durum olmadığını belirtmektedir (s. 159)¹¹. Orta çağ ile bütünleşmiş kayıtsız ve kaygısız insanın gerçek olmadığını, sadece bir ideal olduğunu (s. 125), aslında kapitalizm insanının, tüm insanlık devirlerinde olduğu gibi Orta çağ sosyal yapısında, altın ve gümüşe sahip olmada ve onların nakit likiditesini elde tutma isteğinde kendini gösterdiğini ve kapitalizmin insanlığın her dönemine hitap ettiğini (s. 150) Mevlana'nın 13. yüzyıldaki şu sözlerine bağlamaktadır "...Dünya sevdasına kapılanlardan her biri aşağılık (deni) bir hayale uymuş, kimi hazine ve define merakıyla bucak kazıcı ve define arayıcı olmuş... kimi yine bir hayal peşinde şişinerek dağ başlarında madencilğe koyulmuş...bir başkası sa'y ve cehd ile inci avcılığı için enginlere açılmış, bir başkası çile çıkarmak için kilise hücrelerine çekilmiş, başkası gözünü hırs bürüyüp çiftlikler edinmiş..."¹². Doyumsuzluğun insanın doğasında olduğunu (s. 146) belirten¹³ bu tespitlerden sonra Ülgener, Avrupalı tarihçilerin yazılı metinlerde aradığı prekapitalist insanın tam da bu olduğunu söyler. Sermayedar kavramının batı kültürü ile aynı anda bizde de ortaya çıktığını ancak etkisinin batıdakilerden farklı olduğunu, teknik hukuki ve manevi dayanağı olmadan gerçekleşen bu hareketliliğin sömüren bir zümre oluşturduğunu belirtmektedir (s. 194). Ülgener, Kapitalizm anlayışında sadece bir akım, para veya sermayenin olmadığını aslında bu dönemdeki insanların zihin yapısının ve isteklerinin¹⁴ kapitalizmi oluşturduğunu vurgulamaktadır (s. 5).

Ülgener, Batıda kapitalizm algısının çoğunluktan türemediğini önceleri bir avuç olarak nitelenebilecek cesur esnaf ve burjuva kesiminin, kendilerini riske atarak giriştikleri bu değişimin zamanla güçlenerek tüm ön yargıları yıktığını ve insanın doğasındaki zengin olma ihtirasının zafere ulaştığını, böylece kapitalizmin yükselişe geçtiğini (s. 257)¹⁵ kapitalizmde var olan 'istila hırsı ve kar hevesi' gibi olguların tatmininin 16. ve 17. yüzyılda Batıda deniz yolları ile gerçekleştiğini söylemektedir (s. 177). Deniz ticaret yollarının büyümesinin olumsuz yankılarının, sadece Anadolu coğrafyasında değil Ortadoğu ve Güney Asya çevresinde de hissedildiğini, deniz ticaret yollarının büyümesinin olumsuz yankılarının, sadece Anadolu coğrafyasında değil Ortadoğu ve Güney Asya çevresinde de hissedildiğini, deniz ticaretinin oluşturulmasındaki tesis kuruluş masrafının çok yüksek olduğunu, güvenliği sağlamanın daha zor ve ticaret riskli olduğunu, bu durumun deniz ticaretinde büyük yatırımlara ihtiyaç duyulduğunu (s. 184) ve Avrupalının bu ticaret tesislerini kurarak kurumsal ticareti inşa ettiğini belirtmektedir.¹⁶ Bu dönemde Şarkın ticaret kapitalizminin Batıdaki gibi siyasi tahakküm altında gelişme gösterdiğini ve siyasetten beslendiğini ancak rasyonelleşme sürecinin oldukça ağır ve sancılı olduğunu belirtmektedir. Batı ticaretinin boğulma döneminde deniz aşırı ticaretlerin ve sömürgeciliğin, iktisadi anlamda kendilerine bir çıkış

¹¹ Bu kısım 'para hırsı' olarak kodlanmıştır

¹² Ankaravi, "mesnevi Şerhi" V. s. 48 akt. Ülgener 2014: 145

¹³ Bu kısım 'Doyumsuzluk' olarak kodlanmıştır

¹⁴ Bu kısım 'Homo ekonomikus' olarak kodlanmıştır

¹⁵ Bu kısım 'Kapitalizmin yükselişi' olarak kodlanmıştır

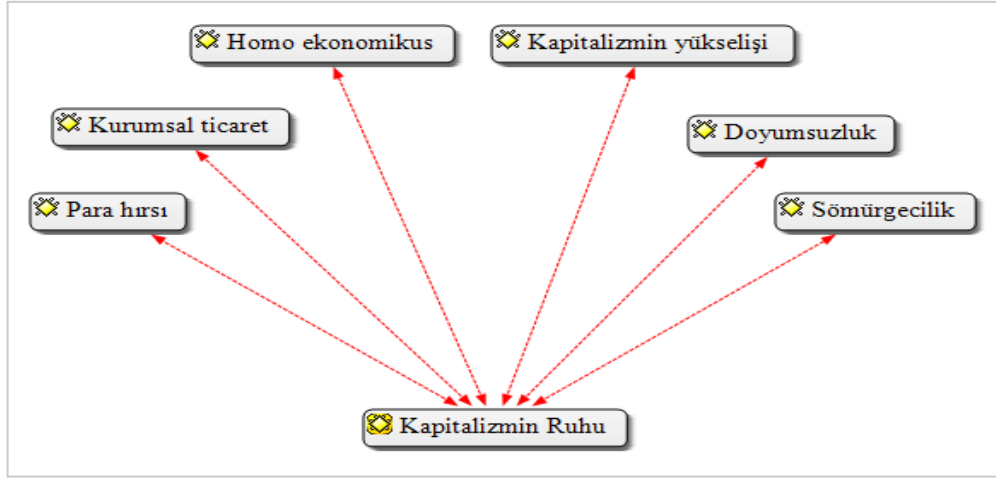
¹⁶ Bu kısım 'Kurumsal ticaret' olarak kodlanmıştır

Ali BAKIRCI-Emine ŞENER

oluşturduğunu¹⁷ ancak şark ticaretinde böyle bir çıkışa rastlanmadığını, bu nedenle Şarkın yaşamış olduğu ticari kayıpları gidermek için iç kaynakları fazla hırpaladığından bahsetmektedir (s. 171-172).

Şekil 3. Kapitalizmin Ruhunu Kodları

Kapitalizmin Ruhunu ana teması içerisindeki olguların birbiri ile etkileşimi incelenip deşifre edildiğinde (Şekil 3); para hırsı ile doyumsuzluğun birlikte hareket ettiği ve benzer dinamiklere sahip olduğu, ekonomik insanın kurumsal ticareti ve kapitalizmin yükselişine etki ettiği, para hırsının kapitalizmin yükselişinin nedenlerinden olduğu, sömürgeciliğin kurumsal ticareti geliştirdiği ve kapitalizmin hızlı yükselişini tetiklediği, tüm kodların bir arada *kapitalizmin ruhunun* bileşenlerini oluşturduğu tespit edilmiştir.

3.3. Orta çağ İnsanı

Ülgener, iktisadi çözümlerin dinamiklerinden bahsederken *insan-ı kâmil'e* çokça vurgu yapmaktadır. İnsan-ı kâmil, maddi dünyanın çıkarlarından uzak nefsinin ve ihtiraslarını köreltip, heveslerinin peşinden koşmayan, taşkınlıklara mahal vermeyen, gösterişten uzak sade bir yaşam tarzını seçen, bu dünyada ne çok zengin olmayı ne de sefil bir hayat sürmeyi isteyen, hayatını kendi iç dünyasında yaşayan, yarının kaygısından uzak, rahat ve tevekkülü elden bırakmayan insan olarak tarif etmektedir (s. 87)¹⁸, Ülgener "...Şu hâlde, gözetilen gaye, ne tam bir itikaf dünyasına kapanış ve ne de maddi ihtiraslara kapıp koyulmuş bir yaşayış; belki ikisi arasında sığdırılabilecek ortalama bir hayat tarzı!" (s. 88) deyişi ile insan-ı kâmil'in hayat anlayışına vurgu yapmıştır. Ülgener, böyle bir insanın idealize edildiğini, sanıldığı gibi orta çağ insanının ihtirassız kişiler olmadığını, bu açıdan bakıldığında da orta çağ insanı ile kapitalizm insanının aynı köklerden beslendiğini ve kendi içinde tezatlıkları barındırdığını (s. 125) ancak bu düstur ile şekillenen insanın ideal hayata ulaşabileceğini vurgulamaktadır.¹⁹ Ülgener, orta

¹⁷ Bu kısım 'Sömürgecilik' olarak kodlanmıştır

¹⁸ Bu kısım 'İnsan-ı kâmil' olarak kodlanmıştır.

¹⁹ Bu kısım 'İdeal hayat' olarak kodlanmıştır.

Sabri Ülgener'in Perspektifinden İktisadi Çözülme Ahlak ve Zihniyet İlişkisi ...

çağda idealize edilen hayatın, insanın madde ile vicdanı arasındaki mesafe ile yorumlandığını, madde ile vicdan arasında mesafe ne kadar çoksa kişinin ideal hayata o kadar yakın olduğunu, her şeye boyun eğen, itaatkâr, sıkıntılara karşı baş kaldırmayan bir alt tabakanın varlığı, nüfuz sahibi üst tabakanın kolayca yöneteceği ve yönlendireceği bir uysal başlı tebaayı oluşturma amacından ileri geldiğini (s. 115-116),²⁰ bu durumun farkında olan üst tabakanın bunun devamı için elinden geleni yaptığını belirtmektedir.

Ülgener, insan zihniyetinin oluşmasındaki en önemli faktörün, maneviyat ve din olduğunu belirtmektedir²¹. Özellikle iktisadın tarihi incelemesinde bu tespitin daha kolay yapılacağını, çok da eskilere gitmeden zamanımızda bile halkın kullandığı sözcüklerde, bunun kolayca görüleceğini, ancak bu sözcüklerin kökenine inildiğinde durumun daha da netleştirileceğini söylemiştir (s. 7-8). Bununla birlikte Orta çağ insanının şekillenmesinde dönemin toplumsal dinamiklerinin ve beklentilerinin de etkili olduğunu belirten Ülgener, bu düsturda Orta çağ cemiyetlerinin de insan-ı kamilin inşa edilmesine yönelik bir gaye taşıdığını belirterek hem Orta çağ insanına hem de dönemin cemaatlerinin özelliklerine aynı perspektiften bakarak yorum yapmıştır. Ülgener, Orta çağ cemiyetlerinin ve bireylerinin ortak düşünce yapısından bahsederken; gelecek kaygısının olmaması, ihtiyaçların çeşitlilik göstermemesi, üretim hayatında sınırlı basit üretim tekniği, kısa vadeli düşünüp şükreden bir portre çizmektedir (s. 80). Sadece kendine yetecek kadar kazanmak, temel ihtiyaçlarını giderip Allaha kulluk edecek kadar mal ve servet edinmenin makbul olduğunu,²² bunun tersine fazladan mal ve servet kazanmanın hastalıklı ve sapık bir ruhun yansımaları olduğunu (s. 84), çok üretip dünya zevklerinin peşinden koşturarak istismarcı bir duruma düşmektense kendisine ve çevresine yetecek kadar çalışıp kazanmanın yeğlendiğini belirtmektedir (s. 93). Dönemin kazanç türünün de bu bakış açısıyla şekillendiğine vurgu yapan Ülgener, el işçiliğinde kazanç sınırlı olduğu için zanaat sahibi kişi aza kanaat ederek, sabra ve tevekküle razı gelmekte, bu özelliği ile el işçiliğinin terbiye edici ve nefis köreltici bir özelliğe sahip olduğunu, böylelikle, bir sanata sahip olan kişinin zengin olarak bilindiğini ve dahi "kişinin sanatının hazinesi" olduğuna, tarife uygun sanat sahibinin geliri az ama kendi ellerinde olduğu için batma riskinin de olmadığından bahsetmektedir (s. 96).

Ülgener Orta çağ ahlakında, sınıf farklılıklarının toplumdaki bireylerin zihinlerinde oluşturdukları uzun süreli temayül ve alışkanlıklara ilişkin *temel kıymetler* vurgusu yapmıştır.²³ Temel kıymetlerin ahlak dogmaları olmadan önce de var olduğunu vurgulamaktadır (s. 59). Toplum ahlakında sınıflar arası farklılıklara dikkat çeken Ülgener, insanların üst tabakada olma meyiline vurgu yapmaktadır. Kişi eğer üst tabakada değilse yanaşma veya yaranma davranışlar ile göze girmeye, makam ve benzeri pozisyonlar elde etmeye çalıştığını (s. 207), bazı durumlarda ise zahmetsizce zengin olma hevesinin ve kişide

²⁰ Bu kısım 'İtaatkâr' olarak kodlanmıştır

²¹ Bu kısım 'İnanç ve zihniyet' olarak kodlanmıştır

²² Bu kısım 'Kanaatkâr' olarak kodlanmıştır

²³ Bu kısım 'Temel kıymetler' olarak kodlanmıştır

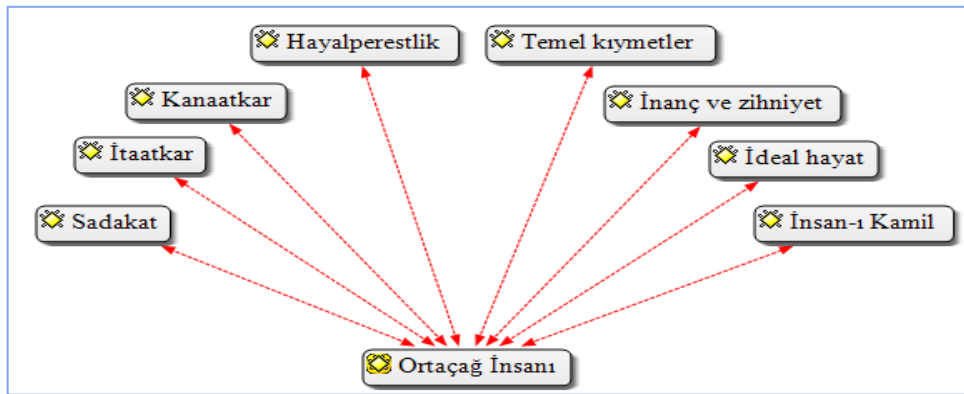

Ali BAKIRCI-Emine ŞENER

aç kalan zenginleşme duygusunun ağır gelerek kişiyi hayali ve hileli kazançlara, definecilik, simya, sihir, üfürükçülük gibi hayalperest ve rasyonel olmayan fiillere yönlendirdiğini söylemektedir (209-210).²⁴ İslami açıdan iktisadi faaliyetlere ve kazançlara olağan bakılmasına rağmen, konu büyük zirai girişimlere gelince bazı din adamlarının, kişiyi maneviyattan ve ibadetten uzaklaştırdığını düşündüklerinden bu duruma pek olumlu bakmadıklarını belirtmektedir (s. 91).

Ülgener, Orta çağda sanat öğrenmenin ve meslek edinmenin sanıldığı gibi yetenek, akıl ve teknikle olmadığını bu işin pirine, ustasına yıllarca hizmet edip ancak onun güvenini kazanarak elde edileceğini belirtmektedir (s. 113)²⁵.

Şekil 4. Orta Çağ İnsanı Kodları

Orta çağ insanı ana temasına ait bileşenler bir arada değerlendirilip deşifre edildiğinde (Şekil 4); *hayalperestlik* ile *insan-ı kamil*'in özellikleri bakımından çatıştığı, *sadakat*, *itaatkar* ve *kanaatin*, *kamili insanı* oluşturan bileşenler olduğu, *insan-ı kamil* olmanın aslında *ideal hayata* ulaşmada bir yol olduğu ve bu kavramların birlikte hareket ettiği, *hayalperestliğin* kaynağında *temel kıymetlerin* olduğu, *temel kıymetlerin*, *inanç ve zihniyeti* kapsadığı, tüm kodların bir arada etkileşimi ile *Orta çağ insanının* hayat görüşünün şekillendiği görülmüştür.

3.4. Orta Çağ İktisadı

İÇAZD'da tespit edilen bir diğer ana tema ise Orta çağ İktisadıdır. Ülgener, liberal özellikli Orta çağ geleneğinin İslamiyet'in doğuşu ile yükselmeye geçtiğini şöyle ifade etmektedir "...En başta liberal-fertçi temayüller taşıyan ilk safha İslamliğin yayılma asırlarına ve özellikle Şark ticaretinin bütün ihtişamı ile geliştiği yüzyıllara kuvvetle damgasını vurmuştur". Ülgener ilk İslam dönemindeki fertçi ve liberal anlayışın ikinci döneminde bu özden uzaklaşp Orta çağın tipik görünümüne büründüğünü, hatta "...Bir vakitler peygamber san'atı diye övülen ve el üstünde tutulan ticaret bu üstünlüğü şimdi diğerlerine ve hele ziraate terk edecektir..." (s. 173) demek suretiyle peygamber mesleğinin terk edilmesine hızla çöküşe giden duruma dikkati

²⁴ Bu kısım '*Hayalperestlik*' olarak kodlanmıştır

²⁵ Bu kısım '*Sadakat*' olarak kodlanmıştır.

Sabri Ülgener'in Perspektifinden İktisadi Çözülme Ahlak ve Zihniyet İlişkisi ...

çekmiştir. İslam'ın ikinci dönemi şeklinde tarif edeceğimiz bu buhranlı dönemde zamanla kapitalizme giden ilk Orta çağ belirtilerinin, Batıda basma kalıpların yıkılması ile özünde yolculuk yaptığını lakin Türk-İslam medeniyetlerinde çeşitli nedenlerle çıkış bulamadığını yeniliklerin süreklilik kazanamadığını söylemektedir. Muhasebeleştirme hesap tutma, gibi iktisadi yazılı kaynakların en fazla aylık bazda nadiren de ekip biçmeden dolayı yıllık bazda yapıldığını, benzer şekilde esnafın da defter tutma alışkanlığının olmadığını, bu nedenle geleceğe yönelik planların yapıp organizasyonlara gidilmesinin kısıtlı olduğunu, kılı kırk yarıp hesabı ayrıntılı incelemenin, Orta çağ ahlakında olumlu karşılanmadığını belirtmektedir (s. 267).²⁶

Ülgener, Orta çağ iktisat ahlakında, meslek içinde yükselmenin o alanda en iyiyi yapmaya bağlı olduğunu, zira yapılan meslek ve sanatın o alanda yüz akı olmayı gerektirdiğini belirtmektedir (s. 103). Ancak meslekte bilgi ve becerinin silsile yolu ile aktarıldığını ve bunun başka türlü öğrenilmesinin de mümkün olmadığını, sanatın esrarının ustada gizli olduğunu (s. 112),²⁷ işin sırrının okuma veya yazma ile öğrenilmediğini ancak üstadın göstermesi ile mümkün olabileceğini vurgulamaktadır. Bu durum Orta çağ iktisadında teorinin geri plana atıldığını ve ustalığın kuşaktan kuşağa aktarılması ile var olacağını göstermektedir (s. 115). Ülgener, Fütüvvetnâmelerdeki şu deyişi "*Okumakla yazmakla olmaz ta ustadan görmeyince!*"²⁸ Nitekim Ülgener bu durumu; "...*şahsi irade ve zekanın derin bir mutavaat ve teslimiyet ruhu önünde ne kadar geriye atılmış olduğunu gösteriyor...*" bu duruma örnek göstermiştir. Ülgener bu dönemin ürünlerine, sanat gözüyle bakıldığını ve zanaat ile ortak bir potada buluşup özüne kavuştuğunu belirterek üretimin az sayıda ancak en iyisinin ve en kalitelisinin üretildiğini, rekabetin miktara değil kalite üstünlüğüne dayalı olduğunu, onun için ürünlerin kendi içinde bir ihtişam barındırdığını söylemektedir (s. 104).²⁹ Bir işin sanatsal olarak icrasının geniş bir zamana yayılım göstermesi, ürünün hem yerine oturmuş olacağını hem de kalitesinin artacağını gösterdiğini (s. 105) Orta çağ esnaflığında ürünün mübadele değerinden çok kullanım ve fonksiyon değerinin daha önemli olduğunu belirtmektedir (s.106).

Dönemin ticari teşkilatlarından bahseden Ülgener, Ahiliğin temellerinde bulunan fütüvvetin kelime manası ile nefisten uzak durmak ve kişisel hazlardan feragat etme olduğunu,³⁰ Orta çağ manevi dünyasının, insan-ı kamili (özünde tuttuğunu koparan) sahip olduğu kudretten ve mücadele gücünden sıyrarak en başlarda mert ve bahadırılıktan, hamaset dönemi (dini tasavvufi) sonrası anlam değiştirip iç huzurunu arayan ve kendi içine çekilmiş, olup biteni pek umursamayan anlamların yüklendiğini söyler (s. 72-73).³¹ Ülgener, özellikle

²⁶ Bu kısım '*Plansızlık*' olarak kodlanmıştır.

²⁷ Bu kısım '*Meslek sırrı*' olarak kodlanmıştır.

²⁸ "*Fütüvvetnâme*", No.900. zikredilen Kütüphane. Akt. Ülgener 2014. s. 115

²⁹ Bu kısım '*Mükemmeliyetçilik*' olarak kodlanmıştır.

³⁰ Bu kısım '*Ahilik ve Fütüvvet*' olarak kodlanmıştır.

³¹ Bu kısım '*Fütüvvetin değişmesi*' olarak kodlanmıştır.

Ali BAKIRCI-Emine ŞENER

12. ve 13. yüzyılda diğer toplumsal yapılarda olduğu gibi ticaret ile uğraşan veya esnaflık yapan ahalinin dış sarsıntılara karşı daha güçlü olması için dini vecibeler çerçevesinde bir araya gelip tarikat tarzı içe kapanmalarla "Ahilik" gibi yapıları oluşturduğunu (s. 65), dönemin esnaf toplulukları ile tarikatlar bir arada olduğu için bu yapılar kültürel anlamda iç içe geçmiş ve bütünleşmiş olduğunu söylemektedir (s. 83).³² Esnaf birliklerinin kendini savunma gibi sebeplerden dolayı ortaya çıkmış olabileceğini, siyasi çalkantıların olmadığı dönemlerde ise bu toplulukların rekabete karşı durma sebebiyle varlıklarını sürdürmüş olabileceğini (s. 66), ancak Ahiliğin özellikle sosyal oluşumu, misafirperverliği, yabancıya gösterilen ilgi ve alaka gibi özelliklerinin bazı durumlarda iktisadi yönünü bastırduğunu (s. 67), ayrıca Ahilik fonksiyonları içerisinde savunma ve devleti koruma gibi kolluk kuvveti özelliklerinin de olduğunu vurgulamaktadır (s. 68). Ahiliğin ticari yapısında el işçiliği ve sadelik ön plandadır. Fütüvvetlerde de belirtildiği üzere her ahinin bir iş tutması şarttır ve hatta bu ahiliğin bir gereğidir (s. 96). Bir esnafın çok çalışması veya çok üretmesi diğer bir esnafın hakkının gasp edileceği şeklinde yorumlandığı için rekabet, aç gözlülük olarak nitelendirilirdi (s. 99). Ülgener'e göre dönemin lonca ahlakı, kazanma hırsını engelleyen ve iyilik kapısını açan bir mahiyettedir. İşler bu düsturda yavaş ve itidalli yürütülürdü. Daha çok nasip ve kısmet olguları ön planda tutulurdu (s. 97). Birikim, yeniden üretim veya katma değer oluşturmak için değil, siyasi bir zorlukta veya dar bir zamanda can simidi olsun diye yapılmaktaydı (s. 234).³³

Ülgener, Orta çağ İslam dünyasındaki iktisadi hayatta mevcut olan tutuculuk ve gelenekçilik anlayışının, aynı dönemde batı dünyasında belki de daha fazla yaşanıldığından bahsetmektedir (s. 121). Toplum tabaka olarak *ümera*, *ulema* ve *fukara* olarak ayrışır. Eken biçen çiftçiler ve emekçiler *fukara* grubundaydı. Ticaret erbapları ise *ulema* ve *ümera* kısmından sayılıyordu. İşini sorunsuzca halletmek için *ümera* veya *ulema* sınıfında olmak avantaj sağlıyordu. Ticaret bu iki sınıftan bir türlü sıyrılamamıştır.³⁴ Ülgener, Batıda beliren ticaret veya tacir sınıfının gerektiğinde devlet karşısında ya da kilise karşısında mücadelede bulunduğunu ancak bizde *ümera* ve *ulema* sınıfının bir türlü aşılamadığını söylemektedir (s. 260). Bu aşılmaz duvar eşliğinde yeniliğin körelendiğini ve şahsi irade ile zekanın geri plana atıldığını (s. 115), yeniliğe kapalı bir iç pazarın oluştuğunu, özellikle esnaflık işine dışardan girmiş olanların esnaflığı dar kalıplara sıkıştırdığını, bu ahval altında iç ve dış gelişmeler ile yeniliğe ayak uyduramayan sermayedar sınıfın yok oluşa sürüklendiğini belirtmektedir (s. 195). Ülgener, zamanla iktisadi terimlerin anlam değiştirmesinden de bahsederken tüccarlık kelimesine vurgu yapmaktadır. Tüccar kelimesinin bazen seyyar satıcı bazen de büyük şehirler arası ve ulus ötesi etkinliklerde kendini gösteren varlıklara bürünerek anlam değiştirdiğini, zamanla etkinlikleri azalarak değişime uğradıklarını, büyük tüccarların ekseriyette büyük pazar yerlerinde varlık gösterdiğini (s. 31), ileriki dönemde ise şekil

³² Bu kısım 'Etkileşim' olarak kodlanmıştır.

³³ Bu kısım 'Antikapitalizm' olarak kodlanmıştır.

³⁴ Bu kısım 'Statüko etkisi' olarak kodlanmıştır.

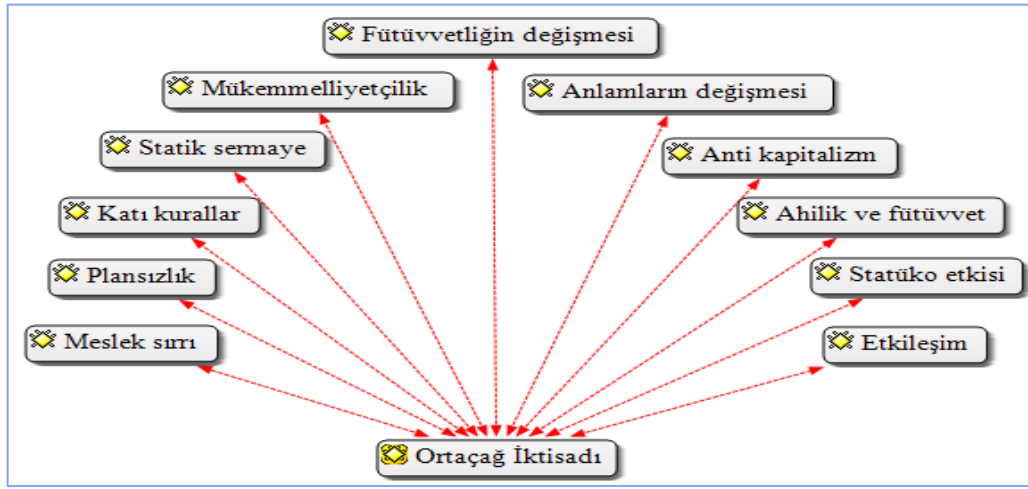

Sabri Ülgener'in Perspektifinden İktisadi Çözülme Ahlak ve Zihniyet İlişkisi ...

değiştirerek algılarda maceraperest, yeni yerler görmek, bir anda servetlere kavuşmak, vurgun ve hatta baskın hayali ile zenginleşme şeklinde algılandıklarını belirtmiştir (s. 63).³⁵ Ülgener'e göre, bu anlam kayması açıkladıkları kavramların karşılıklarının değişmesinden kaynaklanmaktadır (s. 173).

Ülgener'e göre Orta çağ iş hayatında meslekler arası emek hareketliliği olmamaktadır.³⁶ Statik sermaye Orta çağın tipik sermaye görünümüdür. İlk defa İtalya'da ortaya çıkan müteşebbis ruhu, eldeki durağan sermayeyi mobilize edip üretime ve ticarete koşmak suretiyle gelişmeye başlamış ancak bizde çözülme döneminde sermayenin hareketliliği oluşmadan yavaşlayarak Orta çağ durgun sermayesinin tipik haline bürünmektedir (s. 237). Orta çağ toplumsal düzenindeki sınıfsal ayrımlar iktisat alanında da kendini göstermiştir. Ülgener, sınıf ayrılığının dışardan esnaflığa girişte de kendini gösterdiğini, belki üst sınıf için değil ama alt ve yan sınıflardan girişlere kapalı olduğunu (s. 101), üretimde otoritenin katı kuralları ile hiyerarşinin kendisini gösterdiğini söylemektedir (s. 109).³⁷

Şekil 5. Orta çağ İktisadi Kodları

Orta çağ iktisadını oluşturan bileşenler bir arada değerlendirildiğinde (Şekil 5); *meslek sırrı*, *plansızlık*, *statik sermaye* ve *katı kuralların*, *Ahilik ve fütüvvet* ile ilişkili olduğu, *fütüvvetliğin değişmesi* ile *anlamların değişmesi* arasında bir birlikteliğin olduğu, *statüko etkisinin anti kapitalizmi* doğurduğunu ve *anti kapitalizm* ile *statik sermayenin* aynı kaynaktan beslendiği, *mükemmeliyetçiliğin*, *meslek sırrından* kaynaklandığı, *meslek sırrının*, *katı kuralları* getirdiği görülmüştür. Kodların bir arada etkileşim ile Orta çağ iktisadının tipik yapısını meydana getirdiğini söyleyebiliriz.

³⁵ Bu kısım 'Anlamların Değişmesi' olarak kodlanmıştır.

³⁶ Bu kısım 'Statik sermaye' olarak kodlanmıştır.

³⁷ Bu kısım 'Katı kurallar' olarak kodlanmıştır.

3.5. Orta Çağ Ahlakı

Çalışmadaki bir diğer ana tema *Orta Çağ Ahlakı*'dır. Toplumun ahlaksal görünümünün *iktisat-dışı* görünümünden pek de farklı olmadığını vurgulayan Ülgener, Orta çağ ahlakında toplumun tüm dinamiklerini sarmalayan durağan bir yapıyı "...*Madde alemine karşı ferdi vicdanında daima geniş mesafeleri şart koşan, kendi içine kapalı, sakin, kanaatkâr bir yaşayış tarzı! Hakikaten dini, hamasi, bedii (bir kelime ile: "iktisat-dışı") kıymetlere bağlanmak ihtiyacı, fertle maddi eşya arasında kolay aşılmayan ve aşılması da caiz olmayan bir temas boşluğunu şart koşacaktı. Orta çağ ahlakını, bu manada olmak üzere, mesafe (distance) şuuru diye hülâsa etmek yanlış olmayacaktır sanırız.*" (s. 77) sözleri ile açıklamaktadır. Ülgener Orta çağ ahlakı tanımlamasında, kişi ile dünyevi varlıklar arasında zorunlu bir mesafe olması gerektiği, uyumlu ve uysal bir hayat şekli ile maneviyatın ön planda tutulduğunu, Orta çağ ahlakının kişinin gerçeklik algısında kendini gösterdiğini, hakikatin maneviyat olduğunu özümseyen insanın pek tabii dünyanın maddi yapısı ile ilgilenmeyeceğini, bu nedenle geleceği düşünmeden asıl hedefe yani *maneviyata* yöneleceğini söylemektedir (s. 80).

Ülgener Orta çağ toplum ahlakında sık sık imtiyazlı sınıflardan, sınıf ayrılıklarından ve insanların kendisini üst sınıflara mensup gösterme çabalarına değinmektedir.³⁸ Üst tabaka (*ümera ve ulema*) 'ağalık ve efendilik' tir.³⁹ Ağalık, asırlardır kökleşmiş bir rahatlık içinde, altına ve gösterişe düşkün siyasi gücü elde tutan, saltanat süren, nam ve nişan konusunda başkaları ile yarışma özelliği sergileyendir (s. 61). Ağalık ve efendiliğin bu mal ve mülk sevdasının ahlak doktrininde olağan karşılandığı (s. 127), alt tabakada ise kanaat, tevekkül ve itidal eşliğinde en katı sınırlara hapsedilerek itidal görümlü yapının muhafaza edildiğini belirtmektedir (s. 128). Ülgener bu durumun çözülme sürecinde bariz toplumsal tabakalar şeklinde görüldüğünü söylemektedir (s. 255).

Ülgener'e göre iktidarı elinde bulunduran yönetim tabakası (*ümera*) ve çevresinin, kendi payına düşen toplumsal kazanımları elde tutmak için fazla çaba sarf etmesine gerek yoktu. Çünkü üst yönetici sınıfın bu ihtişamı ve bolluğu elzem ve gerekli görülüyordu.⁴⁰ Bu durumun haklılığının din ve tasavvufta aranıldığını (s. 128), İslam dininde olmamasına rağmen din ve tasavvuf konusunda çeşitli içtihatlar geliştirilerek bazı sınıf üyelerine ayrımcılık yapıldığı, böylece üst sınıfların hem maddi hem de manevi yönden konumlarını koruduğunu vurgulamaktadır (s. 130). Üst sınıfın bu haklarının dini sınırlamaların dışına çıkarak oluşmasının düşündürücü olduğu, bu ahlaksal yapının muhafazakâr görüldüğünü ve katı kurallar ile sınıf hareketliliğinin engellendiği hatta üst tabaka, sahip olduğu gücü ve imtiyazı diğer tabakalara (aşağı tabaka) kaptırmamak için ferman, emirname gibi yaptırım araçlarına başvurduğunu belirtmektedir (s. 135).⁴¹

³⁸ Bu kısım '*Sınıf üyeliği*' olarak kodlanmıştır.

³⁹ Bu kısım '*Ağalık efendilik*' olarak kodlanmıştır.

⁴⁰ Bu kısım '*İmtiyazlı sınıflar*' olarak kodlanmıştır.

⁴¹ Bu kısım '*Statükonun korunması*' olarak kodlanmıştır.

Sabri Ülgener'in Perspektifinden İktisadi Çözülme Ahlak ve Zihniyet İlişkisi ...

Ülgener ekonomiyi sırtlayan kısım olarak bilinen esnafılıkta gelenekçilik, ağalık ve efendilik şuurunun var olduğunu, eğer rutinin dışına çıkılacak bir teknik uygulanacaksa onun meşruluğunun pir veya ustanın kabul etmesi ile mümkün olacağını, aksi durumda uğursuzluk olacağını, bunun sanat hayatında pirin veya ustanın sözünden çıkma anlamına geldiğini belirtmektedir (s. 109). Orta çağ ahlakının tipik görünümü olan kapalıktan dolayı ustadan ve babadan kalan tekniklerin değiştirilmediğini, tekniklere duyulan sıkı bağlılığın, yeniliğin oluşmasını engellediğini söylemektedir (s. 108).⁴² Uzun yıllar boyunca perçinlenmiş iktisadi faaliyetlerin çıraklık ve kalfalık ile aynı potada yoğrulduğunu, üretim yönteminin hep aynı kaldığını, mevcut şartların bundan dolayı gelenekçiliği korumuş olabileceğini belirtmektedir (s. 221).

Ülgener, esnafın üretmek suretiyle belirli bir miktarda elinde birikim tuttuğunu, daha fazla biriktirmenin zaten esnafılık zihniyetine ters düştüğünü söylemektedir. Orta çağda teşebbüse ve hareketliliğe bağlı bir servet yapılanmasının olmadığı halde bazı kesimlerde hatırı sayılır servetlerin oluşmasını ve birikmesi konusunda; servetin yoktan var edilmediğini sadece el değiştirmek suretiyle bir yerden başka yere geçtiğini, çoğunlukla siyasi gücü elinde bulunduranlar ile yüksek payeli devlet memurlarının elinde biriktiğini belirtmektedir (s. 229).⁴³ Orta çağ mantığında paranın iktisadi getiri veya benzeri teşebbüsler için toplanıp harcanmadığını vurgulayan yazar, paranın veya servetin biriktirilmesinin siyasi maksatlarla ve nüfuz edinmek için harcanmak üzere yapıldığını (s. 234) Orta çağ zengininin cimri olduğunu ve servet ile cimriliğin bir arada zikredilmesi gerektiğini ve edinilen servetin biriktirmeye dayalı olduğunu belirtmektedir (s. 243). Altın ve gümüş gibi zenginleşme araçları bir iktisadi varlığı elde etmede değişim aracı olarak değil izzet ve mevkiinin elde edilmesi, yükseltilmesi ve korunması için elde tutulduğunu, devletin büyüklüğü ve kudreti de hazinesindeki altın ve gümüşün miktarı ile ölçüldüğünü kısaca siyasette ve devlet yönetiminde altın ve zenginliğin elde tutulan maddi güç ile orantılı olduğunu belirtmektedir (s. 156).⁴⁴

Ülgener'e göre alt tabaka ile üst tabaka arasında kıymet muvazenesi ve dünya görüşleri açısından bazı farklılıklar vardır ancak bu tümüyle ayrıştıklarını göstermemektedir. Daha çok üst tabakada kendini gösteren altına, paraya sahip olma ve gücü elde etme hırsı, kendiliğinden sınırları aşarak alt tabakalara da sirayet ederek, zihniyet dünyalarını etkileyip değiştirmiştir. Bu durum üst tabakadaki ululuk ve nesep bağlılığını muhafaza etme ve güçlendirme, alt tabakada ise o makamlara ulaşmak için, içten içe beslenen zihniyete güç katmaktadır (s. 135).⁴⁵

⁴² Bu kısım 'Geleneksel' olarak kodlanmıştır.

⁴³ Bu kısım 'Biriktirme' olarak kodlanmıştır.

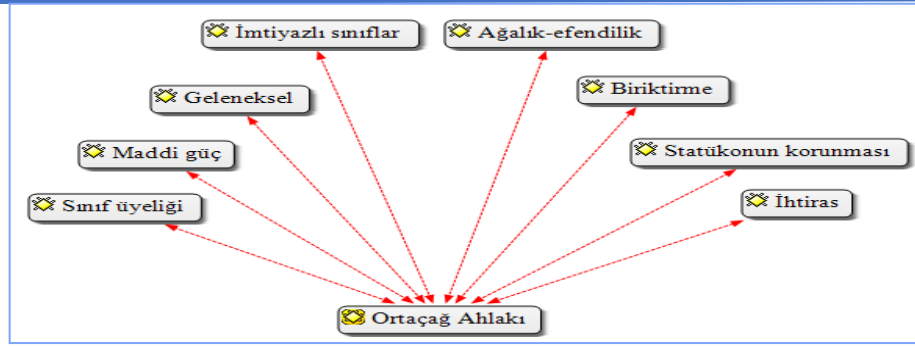
⁴⁴ Bu kısım 'Maddi güç' olarak kodlanmıştır.

⁴⁵ Bu kısım 'İhtiras' olarak kodlanmıştır.

Ali BAKIRCI-Emine ŞENER

Şekil 6. Orta çağ Ahlakı Kodları

Orta çağ ahlakı temasındaki bileşenler etkileşimleri bakımından deşifre edildiğinde (Şekil 6); *Statükonun korunmasında*, *sınıf üyeliğinin*, *imtiyazlı sınıfların* ve *gelenekselliğin* rol aldığı, *imtiyazlı sınıfları* ile *statükonun korunması* arasında yakın bir birlikteliğin olduğu böylece *statükonun korunmasında* kaynağını *imtiyazlı sınıfların* teşkil ettiği, *para hırsının* ve *biriktirmenin*, *maddi gücü* beslediği, *ağalık ve efendilik* ile *maddi güç* arasında ilişki olduğu, *ağalık ve efendiliğin*, *sınıf üyeliğinin* bir parçası olduğu, *para hırsının*, *ihtirasın* ve *maddi gücün* sebebi olduğu görülmüştür. Tüm kodların bir arada etkileşim göstererek *Orta çağ ahlakının* tipik özelliklerini oluşturdukları söylenebilir.

4. Tartışma

Nitel çalışmalar nicel çalışmalara göre bazı farklılıklar içermekte olup, çalışmada ulaşılabilecek teorilerin nesneliliğinin korunması için konuya ilişkin literatür çalışması analiz sonrasına bırakılır (Charmaz, 2006: 6). Bu nedenle bu çalışma yapılırken öncelikle İÇAZD veri analizine tabi tutulmuş kodlar ve ana temalar geliştirilip teoriye şekil verildikten sonra literatür incelemesi yapılmıştır. Buna göre elde edilen temaların literatür karşılıkları aşağıdaki şekilde açıklanmıştır.

Çözülme süreci olarak elde edilen ana temadan kasıt Osmanlı'nın özellikle iktisadi anlamda gerilemesi ve bir zihniyet olarak bunun belirli bir döneme hapsedilmeden kendisini zaman zaman gizleyip bazen de hissedilir şekilde göstermesidir. Çözülme sürecinin günümüz karşılığı ekonomik gerileme, iktisadi buhran, iktisadi dinamiklerdeki gevşeklik, ekonomik kriz vb.'dir. Ekonominin yapısındaki değişkenlerin (enflasyon, deflasyon, ücretler, yatırımlar, finansman, üretim, dağıtım...) olumsuz yönde gelişerek ekonomik istikrarın bozulması (Aktan ve Şen, 2001: 4) ve bozulmaya zemin hazırlaması olarak tanımlayabileceğimiz çözülme, İÇAZD'da '*iktisadi çözülme*'ye karşılık gelmektedir. Osmanlı tarihçilerinin ve dönemi inceleyen araştırmacıların tespitlerine yer verdikleri iktisadi gerilemeden farklı olarak Ülgener çözülme, 15 ve 16. yy. da batıdaki coğrafi gelişmeler ve alternatif ticari yollar ile kendisini Osmanlı ve tüm doğu memleketlerinde önceleri yavaş, sonrasında hızlanarak hissettiren ekonomideki kötü gidiş olarak yorumlamaktadır (s. 18).

Sabri Ülgener'in Perspektifinden İktisadi Çözülme Ahlak ve Zihniyet İlişkisi ...

Kapitalizmin ruhu olarak elde edilen ana tema, günümüz tanımlamaları ile yorumlanacak olursa; kapitalizm özelliklerinin insan yaşamındaki yansımalarıdır. Kapitalizmin ruhunun ortaya çıkışını Protestan ahlakına bağlayan Weber (2009: 19-22) Protestanlığın özünde inananları kazanabildikleri kadar çok kazanmaya ve daha fazla biriktirmeye yönelttiğini bunun Protestanlıkta daha fazla zengin olma yönünde bir anlayışa yol açtığını savunmuştur. Sombart ise (2005: 9-11) kapitalizm ile Yahudiliği aynı kefedede görmüş olup kapitalizmin oluşmasının Yahudilik dininden ortaya çıktığını belirtmiştir. Yahudilerin fiziki emekten çok zihinsel emek harcayarak girişimci faaliyetlerinin ön plana çıkardığını ve bunun Yahudilerin tarihin her döneminde parasal ilişkileri kullanarak geçimlerini sağlamalarına bağlamıştır. Yahudiliğin dini yapı olarak, Yahudilik ırkını zengin olmaya ve para ile hükümranlık oluşturmaya yönelttiğini bu durumun ticari faaliyetlerde gizli Yahudilerin etkilerinin oluşmasına neden olduğunu ve kapitalizmin ruhunun böylelikle filizlendiğini vurgulamıştır.

Şark toplumlarında olduğu gibi tarihi süreçte iktisat ve ahlak bir arada hareket etmiş olup, sanayi devrimi ile Batı medeniyetlerinde bu iki olgu birbirinden ayrılarak gelişme göstermiştir. Batıda hedonik ahlakın gelişmesi ile klasik ahlak anlayışında farklılıklar ortaya çıkmış ve birey için iyi olanın benimsenmesi gerektiği görüşü ağırlık kazanmıştır. Modern İktisatta ahlak doktrininin göz ardı edildiğine dair görüşler vardır (Bulut, 2015: 105, 112). Ülgener İÇAZD'da kapitalizmden bahsederken Garp toplumu ile aynı zamanlarda Şarkta da kapitalizmin filizlendiğini ancak gelişmesinin batı toplumlarındaki gibi içselleştirilmeden söndüğünü söylemektedir (s.32).

Orta çağ ahlakı olarak nitelenen ana tema, Batıda ve şarkta bazı farklılıklar göstermesine rağmen aynı ahlak temellerine dayalı olarak şekillenmiştir. Toprağa dayalı düzen olarak bilinen feodalizmin sosyal ve ekonomik alanda ortaya çıkışı kavimler göçü sonrasında belirginleşmiştir. Tarıma dayalı bir üretim yapısı olan feodalizmde toprak sahipleri asillerdir. Toprağı işleyip artık değer üretenler ise köylülerdir. Sınıfsal farklılığın gözlemlendiği bu yapıda sömüren ve sömürülen ilişkisi ön plandadır. (Aydemir ve Genç, 2011: 229). Avrupa'da hüküm süren Roma imparatorluğunda ortaya çıkan zayıflıklar ile birlikte kavimler göçünün etkisi ile yıkılış süreci başlamış ve merkezi yönetim zayıflamaya başlamış, ağır vergi yükü altında ezilen köylüler, çıkışı gittikçe güçlenen feodal beylerine yakınlaşmakta bulmuştur (Ostorogorsky, 2011: 50-51). Feodalizm 'de kilisenin derebeyleri ilahi düzenin yansıması olarak niteleyip bu oluşumun kökleşmesini sağladığı görülür. Tipik Orta çağ Avrupa'sında nüfuz ve güç sahibi din adamları, asiller (soylular sınıfı), köylüler (en alt ve geniş tabaka) ile geç dönemde burjuvalar (şehir hayatında ticaret ve zanaat erbabı) kendi içinde tabakalı bir yapıyı oluşturuyordu. Osmanlı da ise halk yönetici ve reaya olmak üzere iki ana sınıftan oluşurdu. Yönetici sınıfın başında Sultan vardı. Seyfiye (ordu mensubu) ilmiye, kalemîye ve saray hizmetleri şeklinde ayrıştırdı. Yönetici sınıfın haricindekilere ise reaya denirdi. Reaya içerisinde tüccar ve zanaatkarlardan tarımla uğraşan köylülere kadar geniş bir halk tabanı barınmaktaydı (Akyılmaz, 2004: 4). Ülgener İÇAZD'da, Orta çağ ahlakının dışı karşı oldukça

kapalı, mesafeli ve içe dönük bir yapıda olduğunu, bu yapının oluşumunun zamanla kıymet ve ideal unsurlarının üst üste gelip birikmesi sonucu oluştuğunu belirtmiştir (s. 58).

Orta çağ iktisadı olarak bulunan ana tema, Orta çağ dönemindeki toplumların ve ülkelerin iktisadi yapılarını betimler. Tarımın hâkim olduğu Orta çağ ekonomisinde ürünlerin elde edilmesi ve işlenmesi ile tüketime hazır hale getirilmesi süreçlerinden dolayı, çeşitli sınıflar ve toplumsal tabakalar ortaya çıkmıştır. Orta çağ Avrupası'nda feodal yapılı derebeylikler ve bu derebeyliklerin yönlendirmesi ile şekillenen bir iktisadi yapı mevcuttur. Ayrıca kişilerinde bu dönemde mülki haklar nedeni ile iktisatta söz sahibi olduğu bilinir. Buna rağmen 19. yüzyıl ortalarına kadar Osmanlı ekonomisinde makro politik değişiklikler olmamıştır. Buna sebep, Osmanlı ekonomisinin mimarı olan elitlerin kurmuş oldukları yapının sağlamlığı konusundaki inançlarıdır. 18. yy 'da batılı ülkelerde belirli seviyedeki sermaye sahiplerinin varlığı ve devamı için gerekli düzenleme ve yaklaşımlar yapılırken Osmanlı'da devletin gücünü zayıflatacağı veya devletin kontrolünün dışına çıkılacağı gibi nedenlerden ötürü özel teşebbüslere yönelik kolaylıklara mesafeli durulmuştur. Sermayedarlara yönelik takınılan bu olumsuz durum neticesinde kapitalizm oluşmadan baltalanmıştır. Bu engellemelerden geriye sadece bazı devlet ileri gelenleri kalıyordu. Zaman zaman onlarda servetlerinin müsadere edilmesi ihtimaline karşı çeşitli vakıflarla servetlerini korumaya ve soylarına aktarmaya çalışmışlardır. Osmanlı'da özel sermayenin oluşmasını ve kişilerin zenginleşmesini engelleyen bu uygulamaların 19. yüzyıl ortalarına kadar sürdürüldüğü görülürken Batıda devlet ile sermayedar birlikte hareket etmiştir (Bulut, 2012: 77, 79).

Orta çağ insanı olarak bulunan ana temadaki insan, zaman ve mekân bakımından günümüz insanlarından farklılıklar içerir. Mekânsal olarak daha dar bir alanda yetinmeyi bilen bir insan profili vardır. Ayrıca zaman açısından da algısal farklılıklar göze çarpar. Orta çağ insanı gelecek kaygısı olmayan yani yarını güvence altına almayı düşünmeyen ve bunu gerekli bulmayan bir anlayışa sahiptir (Dağ, 2021: 122). Ülgener Orta çağ insanını, prekapitalist özellikler taşıyan çözülme devri insanı olarak tanımlamakta tüketime önem vererek her şeyin sonunda yok olacağını düşündüğü için geleceğe yönelik yatırımlara girişmediğini, çözülme devri insanının bu özelliği bizzat tasavvufun alması bile tasavvufun bu duruma zemin hazırladığını, tabakalaşmayı körüklediğini belirtmektedir (Geçgin, 2019: 429). Orta çağ insanlarında orta kesim diyebileceğimiz sınıf, kendi el emeği ile geçinen, az ile yetinmeyi bilen, zanaatı zenginlik olarak addeden, şükürü ve tevekkülü ön planda tutan bir tabakaydı. Ülgener Orta çağ insanından bahsederken dönemin şark kültüründe iki tip insan olduğunu, birinin az ile kanaat eden 'fukara' kesim, diğeri ise çok kazanıp çok tüketmesine rağmen yetinmeyen üst kesim 'ümera ve ulema' olarak sınıflamaktadır (s. 30).

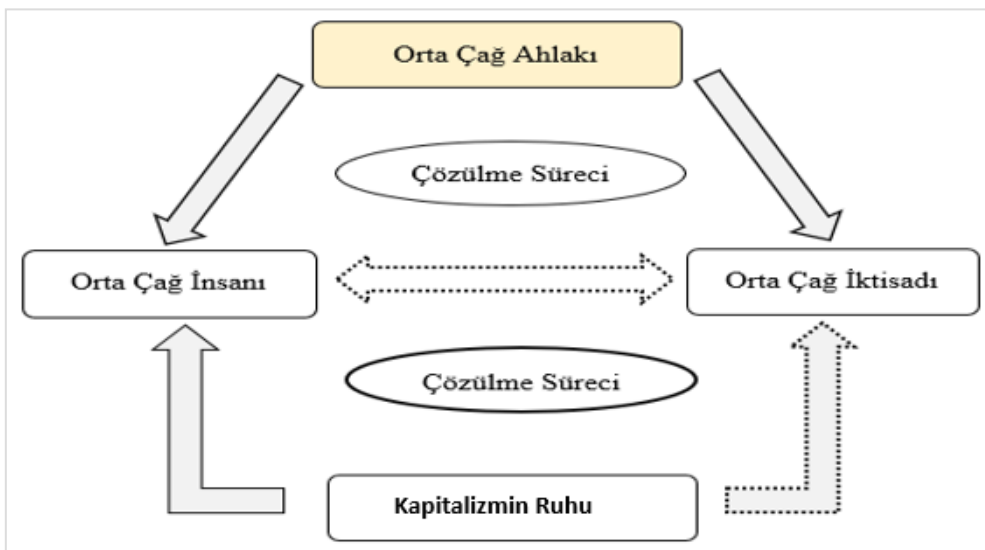

Sabri Ülgener'in Perspektifinden İktisadi Çözülme Ahlak ve Zihniyet İlişkisi ...

5. Sonuç ve Değerlendirme

İnsan-insan ilişkisini ve maddi dünya ile insan arasındaki bağlantıları açıklayan Ülgener (Dinçaslan, 2021: 21), İÇAZD'da din, zihniyet, ahlak, toplumsal düzen gibi konulardan hareketle iktisadi gelişimin veya gelişmemenin nedenlerini analiz ederek yorumlamaya çalışmıştır. Böylece Weber'in çalışmaları ile başlayan dini zihniyet ile iktisadi anlayışın kavramsal birlikteliğini, İslami anlayış ve yaşayış biçimlerinde yorumlayan Ülgener bu alanda nadide bir çalışma bırakmıştır (Sayar, 1998: 256, 298).

Toplumsal zihniyeti etkileyen üç temel bileşen vardır, bunlar doğa-iklim, kültür ve dindir. Toplumsal düşüncüyü etkileyen bu bileşenler birbirinden bağımsız değildir ama tek başlarına incelenebilecek kadar da etkindirler. Özellikle kültür ve din arasında yüksek düzeyde etkileşim vardır. Zaman zaman kültür ve din özellikleri bakımından iç içe geçip bir bütünlük oluşturarak ayrıştırılması zor bir yapı halini alır. Örneğin Türklerde hâkim olan bozkır ve göçebe yaşamı dürüstlüğü ve merhameti geliştirmiştir. Benzer şekilde çölün sadeliğinde yaşayan bedevilerde de ahlak telakkisi bu yönde evrilmiştir (Açıkgöz, 2005: 94, 95). Bu durumun farkında olan Ülgener, Weber'in ve Sombart'ın iktisat, zihniyet, ahlaki yaşantı ve din ilişkili çalışma tekniğini bilerek kullanmıştır. Bu gerçeklikten hareketle Ülgener'in İÇAZD eserinde *gömülü teori* tekniği ile keşfedici ve somutlaştırıcı çalışma yapılarak, eser içerisinde bazen açıkça ifade edilmiş, bazen de okuyucuyu düşündürerek bulmasını istediği bir dizi kavram ve ifadelere ulaşılmıştır. Bu kavramlardan bazılarının doğrudan tanımı verilmiş ancak kavramlar arasındaki ilişkilerin ve bağlantıların çoğu yerde verilmediği görülmüştür. Bu kavramlara 'Verilerin Toplanması ve Analizi' kısmında etraflıca değinilmiş ve deşifre edilmeye çalışılmıştır. Elde edilen kavramlar ve bu kavramların birbiri ile olan ilişkileri Şekil 7'de gösterilmiştir.

Şekil 7. İktisadi Çözülmenin Şifreleri

Ali BAKIRCI-Emine ŞENER

Araştırmanın “Yöntem” kısmında ayrıntılı şekilde değinildiği üzere; gömülü teoride araştırmacı tarafından oluşturulan kategorilerin özellikleri dikkate alınarak kavramsal karşılıkları yorumlanmaya çalışılır. Ortaya çıkarılan kavramların anlamları bir bütünlük içerisinde değerlendirilip birbiri ile olan ilişkileri deşifre edilir. Kavramsal karşılaştırmalar sonucu gömülü olan teori kendisini hissettirir ve bir bütüne yolculuğu tamamlar (Bulduklu, 2019: 12-13). Bu minvalde çalışma kapsamında elde edilen kavramlar ilişkisel yönde değerlendirmeye alındığında Şekil 7’deki düz çizgiler doğrudan etkileri gösterirken, kesikli çizgiler ise dolaylı etkileri göstermektedir. Okların yönü etkileyenden etkilenene doğrudur. Ortaya çıkarılan teori, şekilde olduğu gibi bir yapı (ev) şeklinde tasarlanmıştır. Eserde işlenen kavramlardan tümevarımsal çıkarımlar yapıldığında çatı kısmında Orta çağ ahlakının olduğu ve çözülme sürecinin tamamını kapsadığı görülmektedir. Yapının temelinde bulunan ‘Kapitalizmin ruhu’ gizli kalmış ancak diğer kavramlar üzerinden çözülme sürecini besleyen anahtar olgu olduğu tespit edilmiştir. Kapitalizmin ruhu Orta çağ insanına direkt, Orta çağ iktisadına ise dolaylı olarak yön vererek iktisadi çözülmeye etki etmektedir.

Şekil 7’deki kavramlar ve ilişkilere İÇAZD’da iktisadi çözülmeyi bir süreç olarak ele alıp incelediği görülmüştür. Orta çağ ahlakını hem Şark kültürü hem de Batı kültürü perspektifinde ele alarak bazı tanımlama ve kıyaslamalar yapmış, aralarındaki benzerliklere ve farklılıklara değinmiş ancak farklılıkların kaynağına inmemiştir. Şark dünyasında Orta çağın ahlak yapısına etki eden dini saikler, toplumsal yapıları ve ahlak argümanlarını açıklayarak, bu kavramların iktisadi çözülmeye etki mekanizmalarını ortaya koymuştur. Şekil 7’de görüldüğü üzere Orta çağ ahlakının, doğrudan *Orta çağ insanını* ve *Orta çağ iktisadını* etkilediği deşifre edilmiştir. Orta çağ ahlakı ile yoğrulan *Orta çağ insanının*, iktisadi faaliyetlerde bu etkilenme ile hareket ettiği ve oluşturmuş olduğu iktisadi dinamiklerinde yine orta çağ insanını etkilediği görülmüştür. Benzer şekilde Orta çağ ahlakının ana çizgilerini belirlediği Orta çağ iktisadı da Orta çağ insanının yaşayışını ve zihniyet yapısını etkilemekte ve bu etki bir sarmal şeklinde devam etmektedir. Ancak yine şekilde görüldüğü üzere *kapitalizmin ruhunun* bu sarmalın dışında olmasına rağmen Orta çağ insanını doğrudan etkilediği görülmüştür. Orta çağ iktisadının şekillenmesinde kendisini hissettirmesine rağmen, Orta çağ ahlakının gölgesinde kaldığı, iktisadi algılarda Orta çağ ahlakının baskın geldiği anlaşılmıştır. Çözülme sürecinin Orta çağ insanı ve Orta çağ ahlakı arasında varlık gösterdiği ancak Orta çağ ahlak değerlerinin kapitalizmin ruhunun baskısı altında iktisadi çözülmeye direnemediği ve Orta çağ iktisadi anlayışındaki baskınlığını kaybetmeye başladığı görülmüştür. Zamanla Orta çağ ahlakını güçlü kılan iktisadi dinamiklerin zayıflamasına rağmen zihniyet açısından ortaçağlaşmaya meyil edilmesi, toplumsal çıkışın ortaçağ değerlerinde aranılmaya çalışılması iktisadi çözülmeyi hızlandırmıştır. Deşifre edilen bir diğer husus ise çözülmeye uğrayan iktisadi yapının aslında toplumsal zihniyetin değişimi sonucu kendisine bir yol arayıp kapitalizmin değerlerine yaklaşmaya çalışırken sürecin sancılı gidişatının Orta çağ değerleri lehine kaymasıdır. Bu nedenle beklenen iktisadi dönüşüm bir türlü gerçekleştirilememiştir.

Sabri Ülgener'in Perspektifinden İktisadi Çözülme Ahlak ve Zihniyet İlişkisi ...

Araştırmanın tüm safhaları bir arada değerlendirildiğinde Ülgener'in İÇAZD eserinde iktisadi olgunun gelişip yerleşmesinde zihniyetin temellendirdiği bir sarmalın mevcudiyeti görünür. Zihniyetin tek başına olmasa bile iktisadi olgunun gelişip yerleşmesinde önemli bir anahtar olduğunu ve insanın her dönemde sahip olma duygusunu içinde barındırdığı için ortam şartlarına göre farklı yollar deneyerek bu emeline ulaşmaya çalıştığı anlaşılmıştır. Ülgener'in eserlerini inceleyen Açıkgöz (2005: 100)'de benzer çıkarımlarda bulunarak, zihniyet ile iktisat arasında yakın bir ilişki olduğunu, iktisadi işleyişin usul ve esaslarını zihni yaklaşımların belirlediğini söyler. Elde edilen gelirlerin kıymetli varlıklara dönüştürülerek istiflenmesi, yastık altına konması yani statik şekilde tutulması nasıl bir zihni yaklaşımsa, birikimlerin dolaşıma sokulması, daha fazlanın üretilmesi için kaynaklara harcanması gibi dinamik araçlarla korunması da aynı zihniyet bakış açısından geldiğini belirtmektedir. Tak (2017: 323) ise Ülgener'in toplumsal yapıda hâkim olan zihniyetin dinamiklerini açıklamaya çalışırken bu zihniyetin kökeni olarak üst tabakayı gösterdiğini toplumdaki diğer zihniyet unsurlarını göz ardı ederek aslında analizini haklı çıkarmaya çalıştığını belirtmiştir.

Ülgener İÇAZD'da devlet politikasının ve imparatorluk yaklaşımının, iktisadi zihniyetteki yerinden bahsetmemiştir. Ancak sınıflaşmaya atıfta bulunarak devleti yönetenlerin, ulema ve ümera sınıfının iktisadi faaliyetleri elinde tuttuğunu belirtmiştir. Ülgener eserlerini inceleyen Bulut (2012: 87-88), din adamlarının ve ulema sınıfının devlet üzerinde etkilerinin, Osmanlı ekonomisine yön veren politikalarda da etkili olduğunu, Avrupa'da son dönemlerde ortaya çıkan ve ulus devlet zihniyetine dayalı ekonomik modellerin Osmanlı da imparatorluk zihniyeti şeklinde yansıdığını ve ulus ekonomisine ilişkin gerekli tedbirler alınmadığını, bu durumun bir renklilik ve zenginlik olarak algılandığını söylemektedir.

Ülgener, Weber'in aksine İslam medeniyetlerinde kapitalizmin yükselemeyeceği ve İslamiyet'in iktisadi gelişmeyi engellediği savına karşı çıkmaktadır. Hatta İslam'ın ilk dönemlerinde hareketli bir iktisadi anlayışın olduğunu, zamanla değişen tasavvufi anlayışlarla bu konuda özden uzaklaşıldığını üretim olmadan tüketime olan düşkünlüğün de bu anlayıştan ileri geldiğini iddia etmektedir. Benzer şekilde Koehler (2013: 71) Kapitalizmin doğuşu İtalya'daki hareketlere bağlanabilir ancak, onun öncesindeki hazırlık hareketlerinin ve birikimin kökenini Antik Yunanlarda veya Romalılarda aramanın doğru olmadığını, köken olarak 7. yüzyıldaki İslam ticaretinin payı olduğunu belirtmektedir. Hz. Muhammed tarafından usul ve esasları belirtilen iktisadi yapının özünde ticaret, para kazanmayı ve zenginleşmeyi teşvik ettiğini ve buna ilişkin düzenlemeler yapıldığını belirtmektedir.

Açıkgöz'de (2005: 120) Weber'i eleştirmiş ve İslam'ın pozitif iktisadi engellemeye yönelik içerik ve uygulamaları içinde barındırmadığını, helalinden kazanıp harcamayı düstur edinildiği ancak bu telakkinin anlaşılıp uygulanmadığını söylemiştir. Benzer ifadeler yer veren Uyanık ve Akkaş (2016: 58) esas sıkıntının bir takım dini tasavvuf ileri gelenlerinin

Ali BAKIRCI-Emine ŞENER

yanlış yorumlaması ile madde ile insanlık arasına konan mesafeden ileri geldiğini söylemektedir. Dağ (2021: 125) ise Kapitalizmin Osmanlı'da gelişememe nedenini, yönetenlerin ticaretten uzak durmasına bağlayarak, bunda ticaret ile uğraşıldığı takdirde yönetimin boş kalacağına dair düşüncelerin etkili olduğunu belirtmektedir. Bu görüşlerin aksine Tak (2017: 322) Ülgener'in İslam'ın ilk dönemini işaret ederek asr-ı saadette kapitalizm mantığının olduğunu ve bunun iktisadi gelişim mantığıyla örtüştüğünü belirtmesi aslında kendisine taraf toplaması isteğinden ileri geldiğini söylemektedir. Ülgener'in yapmış olduğu analizin bu yönden eksik olduğunu, sırf kapitalizmin gelişememe nedenini üretimin ve ticaretin olmaması ile tüketime ve şatafata duyulan ilgiden kaynaklandığı gibi menfi şeylere bağlaması ve onca olumlu şeyi göz ardı etmesinin aksak bir analizle sonuçlandığını vurgulamaktadır.

Ülgener'in analizini yaparken özellikle divan edebiyatı kaynaklarından faydalanması, dönemin ahlaki değerlerini daha iyi yansıtacağı düşünülen halk edebiyatından örnekler vermemesi bir eksiklik olarak görülmüştür. Ayrıca dönemin ekonomisinde söz sahibi olduğu bilinen gayri Müslim tebaaya yer verilmemesi bir bütüncül yaklaşımdan uzak olarak yorumlanmıştır. Nitekim Geçkin'e (2019: 436) göre Osmanlı'nın ekonomisinde büyük bir öneme sahip gayri Müslimlerin İslam iktisat analizi yapılırken, analize dahil edilmemesi bir eksikliktir. Melamilik harici İslami tasavvurların kapitalizm özellikleri gösterememe nedenlerini ayrıntılı açıklamayan Ülgener'in analizi bu yönüyle bütünsel bir yaklaşımı ihlal etmektedir. İslami tasavvuf örneklerindeki sınırlılığın tüm İslami kesimin iktisat görüşünü yansıttığının genellemesi yanlış bir yönlendirme değildir. Analizlerde devletin iktisat üzerindeki gücüne değinilmemiştir ve etkilerinden bahsedilmemiştir.

Din algısı, zihniyete yön veren önemli bir etkidir. Zihniyetteki yönelimler toplumsal yapılanmaya etki ettiğinden din zihniyet üzerinden toplumsal değişimleri tetiklemektedir (Pekdemir, 2018: 31). Ancak zihniyeti etkileyen unsurların tam anlamıyla ortaya konulup tartışılması oldukça zordur. Ülgener İÇAZD eserinin başlarında zihniyet analizinin zorluğundan, arkasındaki farklı birikimlerin ve yığılmaların tam anlamıyla ortaya konulmasının pek olası olmadığını, zihniyetin siyasi baskı ve iklimsel etkilerin ışığında şekillendiğini ancak zihniyeti en çok etkileyen ve yoğuran şeyin kişilerin dünya görüşü olduğunu ve bu görüşü şekillendiren en büyük gerçeğin dini faktörler olduğunu belirtmektedir (s. 7). Aslında Ülgener'in bu tespitlerine rağmen zihniyet analizinde sadece dini öğelere ağırlık vermesi analiz sonuçları bakımından soru işaretleri barındırmaktadır. Analizlerinde şehir ekonomisini merkeze koyup dönemin ekonomik faaliyetlerinin çoğunluğunu teşkil eden köylü ve eker-biçer iktisadına pek değinmemesi bir eksiklik olarak görülmüştür.

Gömülü teori kapsamında yapılmış olan bu çalışmada, İÇAZD'da belirtilenlerin yanı sıra iktisadi zihniyetin daha geniş bir perspektiften incelenmesi, gizli kalmış fakat bugünün

Sabri Ülgener'in Perspektifinden İktisadi Çözülme Ahlak ve Zihniyet İlişkisi ...

İktisat anlayışını besleyen olumsuzlukların tespiti açısından önemlidir. Tekerrür eden tarih, kendisini iktisadi olaylarda da göstermektedir. İÇAZD bu haliyle geçmiş bir yönden deşifre edip geleceğe ışık tutabilecek ve yaşadığımız coğrafyada aralıklarla kendini gösteren iktisadi problemlere ışık tutacaktır.

KAYNAKÇA

- Açıkgöz, Özkan. 2005. *Toplumsal Zihniyet Olgusu ve İktisadi Gelişme ile İlgisi*. Istanbul Journal of Sociological Studies, (32), 91-123.
- Aktan, Coşkun Can., ve Şen, Hüseyin. 2001. *Ekonomik Kriz: Nedenler ve Çözüm Önerileri*. Yeni Türkiye Dergisi, 2(42), 1.
- Birks, Melanie., ve Mills, Jane. 2011. *Grounded Theory: A Practical Guide*. London, England: SAGE
- Bulduklı, Yasin. 2019. *Eleştirel Çalışmalarda Nitel Araştırma Olarak Gömülü Teori*. Kritik İletişim Çalışmaları Dergisi, 1(1), 1-14.
- Bulut, Mehmet. 2012. *Osmanlı Ekonomi Politikasına Yeniden Bir Bakış*. Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi, Ankara: Ahmet Yesevi Üniversitesi, 62, 63-96.
- Bulut, Mehmet. 2015. *Ahlak ve İktisat*. Adam Akademi Sosyal Bilimler Dergisi, 5(2).
- Charmaz, Kathy. 2006. *Constructing Grounded Theory: A Practical Guide Through Qualitative Analysis*. Sage Publications.
- Corbin, Juliet., ve Strauss, Anselm. 2014. *Basics of Qualitative Research: Techniques and Procedures for Developing Grounded Theory*. Sage Publications.
- Çayır, M. Yakut., ve Sarıtaş, M. Tuncay. 2017. *Nitel Veri Analizinde Bilgisayar Kullanımı: Bir betimsel İçerik Analizi*. Necatibey Eğitim Fakültesi Elektronik Fen ve Matematik Eğitimi Dergisi, 11(2), 518-544.
- Dağ, Muhammed. 2021. *Sabri F. Ülgener'in "İktisadi Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası" Eseri Hakkında Bir İnceleme*. İctimaiyat (Online), 5(1), 117-128.
- Demirhan, Gökhan. 2015. *Türkiye'de Eğitim Yönetimi Alanında Araştırma Geleneği ve Paradigmaların Gömülü Teori Bağlamında Değerlendirilmesi*. <https://tez.yok.gov.tr/> (erişim 04.12.2021).
- Dinçaslan, Mehmet. 2015. *Türkiye'de Ordoliberalist Bir İktisatçı-Filozof: Alexander Rüstow (1885-1963)*. Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, (46), 201-226.
- Dinçaslan, Mehmet. 2021. *Türk İktisat Düşüncesinde Sabri Ülgener-Ahmed Güner Sayar Çizgisi*. İnsan ve Toplum, 11/4 (1-31). <https://doi.org/10.12658/M0634>
- Güran, Tefvik., Erdem, M. Burhan (Ed.). 2004. *İktisat Tarihi*. Anadolu Üniversitesi <https://books.google.com.tr/> (erişim tarihi 13.12.2021).

Ali BAKIRCI-Emine ŞENER

- Geçkin, Ercan. 2019. *Sabri F. Ülgener'in İktisat Sosyolojisine Katkıları Üzerine Bir Değerlendirme*. Internatioaml Congress on Social Sciences (Fscongress).
- Glaser, Barney G., ve Strauss, Anselm L. 1967. *The Discovery of Grounded Theory*. New Brunswick, NJ: Aldine Transaction.
- Günay, Enver. 2020. *Orta Çağ Toplularının İktisadi Uygulamaları ile İktisadi Düşüncelerinin Özellikleri: Orta Çağ'da İslam ve Batı Medeniyeti Karşılaştırması*. Journal of Islamic Research.(1) 72-88.
- Karagöz, Yalçın. 2017. *SPSS ve Amos Uygulamalı Nicel-Nitel-Karma Bilimsel Araştırma Yöntemleri ve Yayın Etiği*. Nobel Akademik Yayıncılık.
- Kocabıyık, Oya. Onat. 2016. *Olgubilim ve Gömülü Kuram: Bazı Özellikler Açısından Karşılaştırma*. Trakya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 6(1), 55-66.
- Koehler, Benedikt. 2013. *İslam'da Kapitalizmin Doğuşu*. Çev. Altundal, Uğur., Liberal Düşünce Dergisi (70), 63-72.
- Küçük, Özlem. 2020. *Kapitalizm ve Tüketim Temelinde Yükselen Tüketici Hakları*. Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 8(6), 1763-1777.
- Miles, Mathew. B., ve Huberman, A. Michael. 1994. *Qualitative data analysis: An expanded sourcebook*. sage.
- Ostorogorsky, G. 2011 *Bizans Devleti Tarihi* çev. Fikret Işıltan, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 7. Baskı, Ankara.
- Özalpman, Deniz. 2010. *Bir Temellendirilmiş Kuram denemesi: Politik Amaçla Marka Seçen Tüketici Yönetimi*. İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi| İstanbul University Faculty of Communication Journal, 1(39), 119-135.
- Pekdemir, Köksal. 2018. *Zihniyet-Din ve Toplumsal Değişim İlişkisi: Ülgener Örneği*. Tasavvur Tekirdağ İlahiyat Dergisi, 4(1), 13-32.
- Sayar, A. Güner. 1998. *Sabri F. Ülgener: Bir İktisatçının Entellektüel Portresi*. Eren Yayıncılık (ISBN 9789757622697)
- Sombart, Werner. 2005. *Kapitalizm ve Yahudiler*, çev. Sabri Gürses, İleri Yayınları, İstanbul.
- Strauss, Anselm., ve Corbin, Juliet. 1998. *Basics of Qualitative Research Techniques*. Sage Publications, Inc (ISBN 9780585383323)
- Sunar, L. 2018. *Sosyal Tabakalaşma-Kavramlar, Kuramlar ve Temel Meseleler*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Şener, Emine. 2019. *Gömülü Teori Yaklaşımının Yönetim Araştırmalarında Kullanımı*. Nitel Sosyal Bilimler, 1(1), 22-47.
- Tak, Ahmet. 2017. *Sabri F. Ülgener, İktisadi Hayat, Tasavvuf, Geleneksel Dünya ve İslâm'ın Yeni Teolojisi*. FSM İlmi Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi, (10), 299-325.
- Tutar, Cem. 2019. *Burjuvazinin ve Kapitalist Zihniyetin Temelleri*. Üsküdar Üniversitesi İletişim Fakültesi Akademik Dergisi Etkileşim, (4), 314-319.

Sabri Ülgener'in Perspektifinden İktisadi Çözülme Ahlak ve Zihniyet İlişkisi ...

- Uyanık, Zeki., ve Akkaş, İbrahim. 2016. "Kenarda" Kalmış "Merkezi" Bir Düşünür Portresi: Sabri Ülgener. Ardahan Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 2(3), 49-59.
- Ülgener, F. Sabri. 2014. *İktisadi Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası*. Derin Yayınları, 3. baskı. İstanbul
- Weber, Max. 2009. *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu* (çev. Gülistan. Solmaz). Alter Yayıncılık. Ankara
- Yıldırım, Ali., ve Şimşek, Hasan. 2016. *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Seçkin Akademik ve Mesleki Yayın.

